

Vodnik kot jezikoslovec.

Spisal Izidor Modic.

I. Vodnik kot leksikograf.

Početki Vodnikovega jezikoslovnega delovanja. Zgodovina njegovega slovarja.

Izmed slovenskih slovarjev, ki so se snovali v začetku XIX. veka, sega kranjski primeroma jako daleč nazaj. — Le Stulli je v svojih začetkih starejši.

Vodnikov slovar je bil nastavek Kumerdejevega truda, a Kumerdej je že leta 1779. govoril članom „Academiae Operosorum Labacensium“: „Meine Herren! . . . wir wollen ein Wörterbuch, die Grundlage zur Sprache, mit gemeinschaftlichen Kräften verfertigen!“ (Ilešič: Iz prvih časov romantike. CZN. II., 25¹.)

Leta 1779. je torej že mislil Kumerdej na slovar, kmalu nato ga je začel spisovati. Da ga je dovršil in izdal, bi bil prvi svoje vrste, ker Kumerdej se je kot prvi v svojem slovensko-nemškem slovarju oziral tudi na druge slovanske jezike. A delo ga je zadrževalo, sotrudnikov ni bilo, in leta 1794. je bil slovar dodelan šele do črke G, v abecednem seznamu slovenskih besedi pač že do črke R. In tedaj si je zaželel Kumerdej dobrega sotrudnika, tembolj, ker je začel po naročilu Zoisovem in Lienhartovem predelavati in za tisk pripravljati svojo slovensko slovnico. Pri tem pa ni hotel, da bi slovar popolnoma zaostal — in spomnil se je Vodnika, tedaj župnika v Koprivniku, dobrega znanca svojega prijatelja in pokrovitelja Zois. Od njega je Zoisov krog še mnogo pričakoval, njemu je hotel poveriti izpeljavo še marsikakega važnega dela, ki so ga oni zamislili — pa tudi dovršitev slovarja. Leto 1794. je torej rojstno leto Vodnikovega slovarja, ki je skoro 70 let kasneje zagledal beli dan, preurejen in izpopolnjen kot Wolf-Cigaleto: „Deutsch-slovenisches Wörterbuch“. Laibach, 1860.

Pa zanimanje Vodnikovo za narodne besede in narodni govor gre dalje nazaj, kakor pa nam je to znano iz pisem Zoisovih. Ne vem, kakí vplivi so bili tu merodajni. Mogoče je Zois posredno po o. Damascenu Devu, izdajatelju „Pisanic“, v katerih so izšli Vodnikovi pesniški prvenci, mogoče je po tem možu izkušal Zois vplivati v svojem zmislu na mladega pesnika, morda sta se spoznala Vodnik in Zois res že na Bledu (1785—1788), kakor misli Wiesthaler (Vodnikovi izbrani spisi str. IV.), ali ga

je k temu napotilo lastno opazovanje, da je jezik narodni lepši, krepkejši in za pesnika prikladnejši kakor pa jezik, ki ga je pisal in učil njegov lastni učitelj Pohlin. Tega ne vemo doslej natanko, prič za to nimamo in dokazov, imamo pa dokaz, da si je Vodnik že v septembru 1792. l., ko je bil še v Ribnici, zabeležil slovensko ime ribe „zhernouka“; in 30. septembra 1793 je pristavil neko opombo pod ime ribe „klin“. Ta dva datuma je zapisal Vodnik sam; verjetno ni, da bi se bil zmotil; nahajamo jih v dostavkih k nem.-slov. slovarju Vodnikovemu, ki obsegajo imena rib in tičev, ki so torej skoro 15 let starejši kot slovarski rokopis Vodnikov sam (Prim. tabelo I).

Da se je začel tedaj Vodnik najkasneje l. 1792. zanimati vsaj za eno vrsto narodnih izrazov, za to sem, mislim, podal dovolj določen dokaz. Ne dvomim pa o tem, da Vodnik tedaj še ni imel namena pisati slovar. Za to ga je pridobil šele Zois, oziroma s Zoisovim posredovanjem Kumerdej. Pismo Zoisovo z dne 20. marca 1794 (Vod. spom. 46) je neposreden vzrok, da je začel Vodnik nabirati besede z jasnim namenom, da spiše slovar ali vsaj pomaga Kumerdeju pri tem delu.

* * *

„Nun sehnt sich Kumerdej ausserordentlich nach Gehülffen, die es übernehmen wollten . . . die Krainerischen Worte der noch übrigen Buchstaben (R—Zh) zu sammeln und zusammenzuschreiben. Zu diesem Ende erbiethet er sich die Methode, die er zum Aufsuchen der Wörter ersonnen hat, mitzutheilen. Er fragt sich hiemit an, ob Sie die Güte haben wollten, ein Paar Buchstaben zu übernehmen,“ piše Zois v omenjenem pismu Vodniku. In rad je ustregel Vodnik, sedaj samo še kot sotrudnik, želji Kumerdejevi in razveselil s tem Zois in njegov krog. Ni mi sicer znano, je li dobil kmalu nato obljubljeni Kumerdejevo metodo za nabiranje besedi,¹ tudi ne če mu je kaj koristila, a gotovo pa je, da je šel takoj sistematično na delo (Babnig: Vod. spom. 42), da se je tam zlasti zanimal za rudarske izraze ter jih nabral lepo število, preden je odšel v Ljubljano. Ohranjen nam je

¹ Ohranjena pa je ta metoda med rokopisi Vodnikovimi iz zapuščine Metelkove (štud. knj.). V abecednem redu so tu uvrščene končnice (ne samo sufiksi) posameznih besed in znanomane z naglasnimi znamenji; drugega ne obsegajo nič.

namreč rokopisni zvezek Vodnikov: „Krainische Berg- und Hütten-sprache. Slovenski rudni in fushinski jezik. 1796 den 16. Jänner.“ (Štud. knjižnica), ki nam to dovolj trdno izpričuje.

Preden se je v avgustu 1796 l. preselil Vodnik za stalno v Ljubljano, je bil še vedno samo sotrudnik Kumerdejev.¹ Ko pa je prišel v Ljubljano, morale so se kmalu razmere v toliko izpremeniti, da je prevzel Vodnik izvršitev slovarja, dočim bi Kumerdej izdelal svojo slovnico. Tako bi se v kratkem izpolnila po delitvi dela Zoisova želja, da bi dobili popoln slovar in filozofično kritično slovnico. Natančno seveda ne moremo določiti, kdaj se je vse to zgodilo, gotovo pa v letih med 1796. in 1802., ko je prišel v brnskem „Patriotisches Tagblatt“ (11. avgusta, št. 63) prvi glas v javnost o slovenskem slovarju, ki ga piše profesor Valentin „Wodnigg“. Tu stojimo že pred dejstvom, da Vodnik sam piše slovar. V teh letih se je pa najbrž vsled praktičnih potreb Vodnik tudi odločil, da sestavi najprvo nemško-slovenski slovar, ne slovensko-nemškega, kakor ga je pisal Kumerdej. In že tedaj je vzel najbrž tudi za podlago slovar Adelungov (za kontrolo pa slovar Schellerjev) in ga prevajal. Uporabil je pri tem gotovo besede, ki jih je nabral že v Koprivniku, nabiral sam nove v ljubljanski okolici in na izletih,² a pomagali so mu tudi prijatelji njegovi in Zoisovi. Če je imel pa tedaj že tudi v provincijah kake sotrudnike, nam doslej ni znano, vemo samo, da mu je 1799 (23. junija) poslal neki Andr. Jamer iz Gorjuš popis „fajfarskega orodija“ (Levec: Listine in pisma. Lj. Zvon 1889), ki ga je Vodnik rabil najbrž za svoj slovar. Ker pa že leta 1806. v oglasu (Laib. Wochenbl. XXV./VI.) govori, da je uporabil besedni zaklad vseh slovenskih pokrajin, bi se dalo sklepati, da je morda res že tedaj imel nekaj sotrudnikov v deželi, česar pa ne moremo dokazati, ker se nam o tem ni nič ohranilo.

Iz teh časov so najbrž nekateri slovarski poizkusi med neurejenimi rokopisi Vodnikovimi v zapuščini Metelkovi (Ljublj. štud. knj.). Na delo pa je šel Vodnik l. 1804., menda v marcu. Tako poroča Kopitar Dobrovskemu leta 1808. (Jagić: Ist. II. 309). To razvidimo lahko tudi iz rokopisnih pripomb Vodnikovih v slo-

¹ „Auch Kummerdey wünscht ihre Herabkunft nach Juhiza. Wie leicht konnten Sie ihm dann zur Ordnung und Reinschreibung des Gesammelten für das Wörterbuch helfen! Er fürchtet wirklich, dass Ihn der Todt nicht überrasche, bevor dies Werk vollendet sey“, piše Zois Vodniku 4. oktobra 1795. (Vod. spom. 57.)

² Tako je poletel 24. julija 1798 z nekaterimi znanci v Škofjo Loko in Selško dolino ter si potoma zabeležil na četrtinko pole nekaj slovenskih besedi. (Rokopis v ljublj. štud. knjižnici.) Ohranjena je tudi rokopisna zbirka besedi baje iz leta 1802. „Alphabeticum Vindicum“. (Štud. knjižnica.)

varju samem. Koncem prvega leta je bil v prevodu pri besedi „Besorglich“ in je pripisal na rob: „Annus I^{mus} ad diem 7 Martii 1805“, do konca drugega leta je prišel do črke S, a dovršil je prevod z besedo „Zwölfter“ „Ad diem 23^{tiam} Decembris hora 7ma vespertina anno 1806“, torej skoro po triletnem delu. Še preden je bil delo dokončal, pa je prinesel „Laibacher Wochenblatt“ (XXV.—XXVI. št.) 1806 pod „Vaterländische Literatur“ začasno naznanilo o delu Vodnikovem z zgledi „Auf, Schlagen, Stock“.¹

Pa ta prvi prevod je bil še pomanjkljiv, nedostaten, v marsičem se je držal Vodnik še preveč nemškega izvornika in je prevajal doslovno nemške besede, ker mu slovenski izrazi niso bili znani. To je bilo treba popraviti.

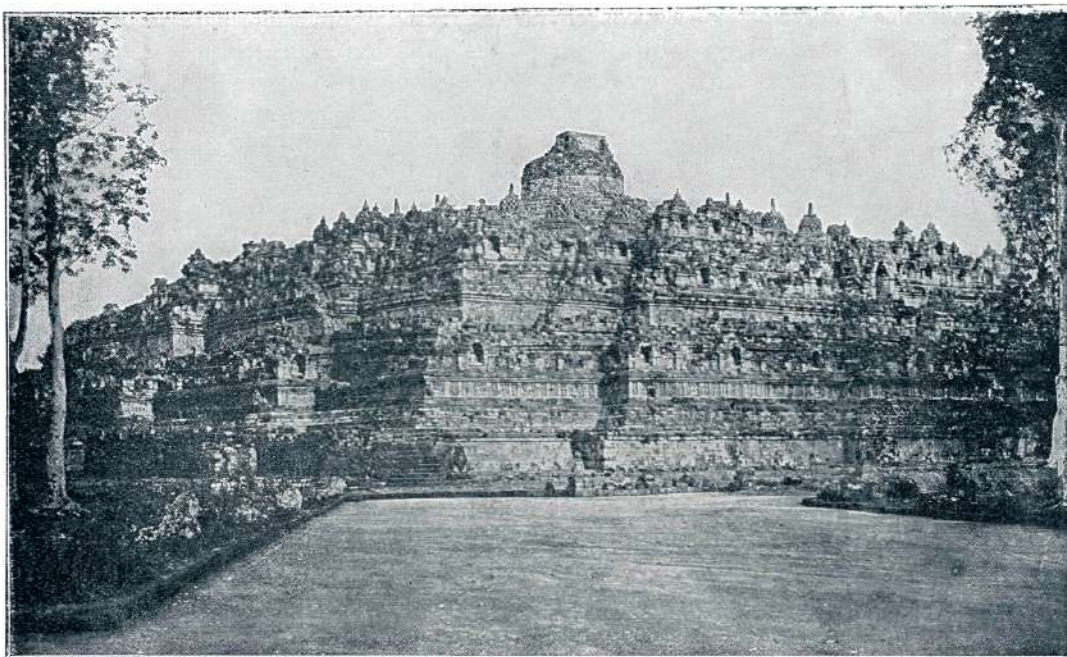
„... die Revision und Nachträge und Appendices technologicae hätten bei einem fleissigen Manne noch ein Paar Jahre erfordert, — Japel starb 1807 und nun wer weiss, wann wir was kriegen“, sumniči sicer že leta 1808. Kopitar Vodnika pri Dobrovškem (Jagić: Ist. II. 309), pa po krivici. Vodnik je tedaj resno mislil na izdajo svojega slovarja, o katerem je prišla medtem v javnost tretja vest l. 1807. v novembru (Österr. Annalen Intell.-Bl.), pa popravljanje slovarja mu je vzelo dosti časa. Sam piše 28. januarja 1808 Dobrovskemu (koncept med Vodnikiana): „Der erste Theil meines deutsch-windischen Wörterbuches ist bereits am 23. X^{ber} 1806 im Groben fertig geworden, seit dem habe ich viele Kunstwörter gesammelt, um damit die Lücken auszufüllen; sobald ich noch beyläufig 900 Benennungen berichtigt habe, werde ich dem Werke die letzte Hand anlegen.“

Pa zmotil se je najbrž Vodnik, če je mislil, da bo to kmalu lahko dovršil, tembolj, ker menda ni imel še pravih pomočnikov. Pri pregledovanju mu je pomagal pač Janez Debevec (prim. tabelo V), a sicer je vse delo slonelo najbrž samo na ramah Vodnikovih. Marljivega sotrudnika iz Notranjskega, Frana Bilca, je dobil menda šele leta 1810. (prim. Kopitarjevo pismo Dobrovskemu 1./5. febr. 1810; Jagić: Pis. Dobr. in Kop. str. 90), tedaj mu je baje poslal 20 pol slovenskih besedi za slovar; Korošec Jarnik mu je postal sotrudnik celo šele leta 1811. (Scheinigg: Jarnikova zapuščina. Kres, 1883, str. 373), tedaj tudi Schneider; drugi sotrudniki, če jih je tedaj že imel, pa niso bili posebno marljivi. Tako je moral Vodnik skoro vse sam delati — in še zato je mogel porabiti samo počitnice, ko je šel v bolj oddaljene kraje

¹ Kako je med letom 1804.—1806. slovar napredoval, vidimo iz pripomb Vodnikovih na robu slovarja. Jaz sem jih zbral v tabeli II. Črke A—E je izdelal Vodnik najbrž prej, kakor je začel prevajati črko F (24. februarja 1805), pa jih je kesneje še enkrat pripisal, zato difference v datumu.

nabirat besedi. Itinerarija Vodnikova iz leta 1808. in 1809. (Vodnikiana), ko je prišel Vodnik do Celja in Laškega trga, do Brežic, Krškega in Metlike, ter ohranjeni zvezek (Štud. knj.): „Etymologica conamina et sermo aliquis criticus Penzelli de ortu lingg.: item Derivata, quae cum D^{no} Alizh contulimus Tiberiidi Styria anno 1807. vel 1808.“ so nam priče, kako se je tedaj trudil Vodnik, da bi bil slovar popoln in bi hranil v prvi vrsti res narodne besede. Tudi Kopitar je to vedel, saj piše Dobrovskemu 20./24. XI. 1809: „Vodnik hat auf einer Vakanzreise eine Menge ihm früher unbekannter Wörter gelernt“ (Jagić: Pis. Dobr. in Kop. str. 67), pa ali se je bal,

herauszugeben. Primitz hat ihn aufgeschreckt! Es ist aber einer ein Schuft, wie der andere, der jüngere doch etwas besser, weil frischer.“ Pa sedaj vsaj se je Kopitar zmotil. Leta 1813. je hotel Vodnik res izdati svoj slovar, ki ga je medtem, kar je mogel, izpopolnil s svojimi in svojih sotrudnikov (Bilc, Jarnik, Schneider, Hartmann, Karel Zois, Hladnik, Ravnikar?, Zvetko, Rudž?, Antončič [Antonič?], Jur. Zupan) zbirkami. „Offizieller Telegraph“ pa je l. 1813. 27. junija (št. 251) prinesel naznanilo, da izide Vodnikov „nemško-slovensko-latinski slovar“, za katerega se nabirajo prenumeranti. Za poizkušnjo je prinesel tudi prvi dve strani slovarja.

BURUBUDUR NA JAVI, NAJVEČJI BUDDHOVSKI TEMPELJ

da bi Vodnik slovarja ne dal na stran, ali pa želel imeti nekaj vsaj v rokah, na kar bi se lahko zanesel pri svojih jezikoslovnih študijah, kratkomalo, drezal je vedno in izpodbadal Vodnika, naj začne z natisovanjem. Celo tekmecev, ki bi hitro zbrali nekaj besedi in jih izdali kot slovar [Primic in njegova societates slovenica, J. Zupan, Kopitar sam (Jagić: Pis. Dobr. in Kop. str. 323)], celo takih tekmecev je iskal Kopitar Vodniku, da bi ga ostrašil in s tem prisilil, naj svoj slovar izda. (Primeri o tem Arch. für slaw. Phil. XXIII. Vidic: V. Vodnik.) Je li uspel s tem, ne vem. Iz pisem Kopitarjevih Dobrovskemu sodeč, bi rekel, da; vsaj kakor piše Kopitar 2. avgusta 1812 (Jagić: Pis. Dobr. in Kop. 279): „Vodnik nimmt sich heilig vor, sein Lexicon ums N. Jahr (1813 oder 1800)

Pa čas za nadaljno natisovanje ni bil ugoden. Nastopili so zopet burni časi, ki so izdajo preprečili. „Vix incipiet his temporibus“ trdi Kopitar sam 26. decembra 1813. (Jagić: Pis. Dobr. in Kop. str. 364.) Razen tega je ostrašilo Vodnika tudi premalo število priglasičenih naročnikov na slovar; na svoje stroške ga pa siromašni Vodnik ni mogel dati tiskati. Prijatelji Vodnikovi so se pač trudili za Vodnika, pa niso imeli uspeha. Zanimivo je v tem oziru zlasti pismo Aličevo Vodniku (25. oktobra 1813, Vodnikiana), ki je nabiral po Štajerskem prenumerante, pa se obrnil tudi na ordinariat (lavantinski?) in okrožni urad (celjski ali mariborski) radi tega.

Oba sta svojo pomoč in podporo obljubila pod nekimi pogoji, ordinariat pa je Aliču še naročil

(4. 7^{ber} 1803.) „Ihnen (Vodniku) bey Gelegenheit zu eröffnen dem Beyfall über das Werk mit der Bemerkung, dass aus Ursachen des Geldes und jetzigen politischen Krisis die Kundmachung der Pränumeratien verschoben werden müsse...“ Isto so Vodniku odgovorili najbrž tudi drugod — in započeto natiskovanje se ni nadaljevalo. Po vrnitvi Avstrijcev v slovenske dežele pa je Vodnik izgubil, kakor znano, svojo službo in prišel v slabe gnotne razmere, da zopet ni mogel slovarja izdati. Popolnoma ga seveda Vodnik, dasi Kopitar ne govori več o tem, — ujezil se je bil, — popolnoma ga Vodnik ni del na stran. Iz leta 1813. imamo še od Vodnika samega malo „Sammlung krainerischer Wörter“, iz leta 1814. „Sammlung krainerischer Wörter und Redensarten“, iz leta 1817. na četrto pole zabeleženih slovenskih besedi v abecednem redu. Iz teh zapiskov je prepisoval potem izraze v slovar, kakor nam kažejo zopet opazke ob robu, ki segajo do leta 1817. Tudi Bilc mu je l. 1815. še iz Trnovega na Notranjskem sporočil nekaj besedi (4. l., Vodnikiana); Leta 1817. je dobil celo novega sotrudnika Jos. Jurija Iliniča, najbrž kakega belokranjskega župnika. Rokopis njegov ima naslov: „Anmerkungen mancher, in den Tschernemler—Möttlinger und Polländer Boden gebrauchten Sprachausdrücke, welche entweder von der krainischen Sprache abweichen, oder gar nicht in derselben ausgedrückt werden können. Zusammengetragen von Georg Illinitsch, Thurnau und Dragatusch 1817.“¹

Željno so vsi pričakovali, zlasti nekateri duhovniki, Vodnikov slovar (Alič in Jarnik posebno. Primeri nekatera pisma med Vodnikiana). L. 1818. (16. januarja) še izprašuje Alič Vodnika: „Kako dalezl je she lesoril valh befédnjak? ga sheljimo kmalo na dnevi viditi, pra sravem millimo: zhe dalez fori, bogatej bo. Ali fte shé dobili is Dunaja nove zherke, ali bote s' ftarimi natifkovali?“ In Vodnik se je proti koncu svojega življenja odločil, da slovar res izda, ter je zato naročil nove črke zanj, da bi bila tudi zunanja oblika kar mogoče lična in prikupljiva. Ravno to pa je za vedno zabranilo, da Vodnikov slovar

¹ Rokopis se hrani v študijski knjižnici ljubljanski med neurejenimi rokopisi iz zapuščine Metelkove. Obsegajo pa ti rokopisi največ rokopise Vodnikove in gradivo za slovar Vodnikov, pa tudi še nekaj drugih stvari. Na drugi strani Iliničevega rokopisa stoji „Nota“: „Da diese Sprache wie die französische ein doppeltes u hat, so bezeichne ich jenes, welches wie das einfache französische u z. B. uu ausgesprochen werden muss, so (ü) z. B. würa, die Uhr; jenes aber, welches nicht (^) bezeichnet ist, ist ganz natürlich, wie das französische ou, z. B. jour ausgesprochen, z. B. Puniza, französisch Pouniza.“ Iliničev rokopis obsega najprvo posamezne besede, nato fraze in poslednjič pregovore belokranjske.

nikdar ni izšel v obliki, kakor mu jo je dal Vodnik sam. „Mein Wörterbuch, Befédnjak, ist bereits seit Jahren mit der Übersetzung beynahe aller deutschen Wörter des grossen Wörterbuches von J. Chr. Adelung — — — (fertig), ich erwarte die bestellten Lettern von Wien“, piše Vodnik sam še 4. januarja 1819 (koncept med Vodnikiana) Jungmann — in 8. januarja 1819 ga je že prehitela smrt. Slovar, delo mnogih let, pa je ostal v rokopisu¹ nedovršen, nepripravljen za tisk, ker mnogo nemških besedi še nima slovenskih glos; pri drugih pa je marsikaj prečrtano in dostavljeno, pisano često nečitljivo s črnolom ali svinčnikom.

Vodnikov rokopis je kupil po avtorjevi smrti Ravnikar in ga podaril Metelku, da bi ga izdal. Metelko ga je v pregled poslal tudi Jarniku, pri katerem so tako ostali doneski Bilčevi (Scheinigg: Jarnikova zapuščina. Kres, 1883, 375); tudi Zalokar, ki je sestavljal slovenski slovar po družinski osnovi, je dobil baje Vodnikovo slovarsko gradivo v roke. Pa nihče, tudi Metelko ne, ni slovarja izdal. Zanimanje zanj je vzbudil prvi zopet Janez Bleiweis in njegovo „Slovensko društvo“ leta 1848. (Novice 1876, str. 190). Bleiweis in njegovi prijatelji, kakih deset po številu, so dobili Vodnikov rokopis od Metelka. Začeli so ga izpopolnjevati in množiti tako, da je v kratkem narasel za dobro polovico svojega prvotnega obsega (okoli 30.000 besedi šteje Vodnik sam, pa jih je s poznejšimi dostavki Vodnika samega gotovo mnogo več). Denarja za izdajo dragega dela seveda niti Bleiweis, niti njegovo „Slovensko društvo“ ni imelo, kakor prej Vodnik ne. Tu jim je prišel na pomoč škof Anton Alojzij Wolf, ki jim je 28. decembra 1853 obljubil, da preskrbi potrebni denar za izdajo obeh delov slovarja (Novice, 1854, str. 1). Vse drugo je vzel Bleiweis v svoje roke in našel tudi sposobnega urednika nemško-slovenskemu delu slovarja v osebi M. Cigaleta, ki je v petih ali šestih letih delo dokončal ter izdal slovar leta 1860. v dveh debelih zvezkih (8°, str. 2012) na stroške medtem umrlega škofa Wolfa: zato se slovar zove „Wolf-Cigale: Deutsch-slovenisches Wörterbuch“. Zasnovan je popolnoma na podlagi in načrtu Vodnikovem, čigar gradivo tvori tudi polovico ali še več vsega besednega zaklada v tem slovarju. Marsikaj je seveda moral Cigale še predrugačiti in odstraniti, tudi

¹ V oglasu leta 1813. ga zove Vodnik „Deutsch-Slovenisch-Lateinisches Wörterbuch. Slovar némshko-slovensko-latinski. Verfasset von Valentin Vodnik, Professor des zweyten Jahres der Humanität am Lyceo zu Laibach“; kesneje mu je naslov izpreminjal (SBlovenisches Wörterbuch, Slovénki Befédnjak; nato „Windisches Wörterbuch“; vse to je prečrtal) ter ostal pri imenu: „SBlovenisches Wörterbuch, Slovenfek Befédnjak“.

nekaj napak in skovank Vodnikovih, a je pri tem odstranil pomotoma tudi nekaj lepih in res narodnih izrazov. Vsekakor je Cigaletov slovar prvi splošno slovenski slovar, ki se je natisnil, kar ni v najmanjšem delu ravno zasluga Vodnikova.

Slovensko-nemškega dela slovarja Vodnik razen zaznamka slovenskih besedi v abecednem redu ni prav nič izdelal. Tako so vsi slovensko-nemški slovarji čisto nova dela, zlasti tudi Wolf-Pleteršnikov.

Vodnikov „SBlovenisches Wörterbuch“ „Slovenflek Befednjak“.

Kakor je bilo šele Zoisovo povabilo l. 1794. za Vodnika merodajno, da je začel pisati slovar, tako je vplival najbrž tudi Zoisov nazor, kakšen mora

STARA VRATA V TORUNJU

biti slovar, na Vodnika. In tem nazorom Zoisovim primerno je Vodnik tudi priredil načrt za svoj slovar.

„Ein dem heutzutägigen Zustande der Künste und Wissenschaften angemessenes Wörterbuch“ si je želel Zois (Vod. spom. str. 45), torej slovar, ki bi nudil tudi nekaj, kar narodni besedni zaklad še ni poznal, ki je torej zahteval od svojega sestavljalca, da je tudi sam naredil nekaj potrebnih izrazov. Zois ni bil tedaj še mnenja Kopitarjevega in Dobrovskega, da mora biti tudi leksikograf le referent, ne izumitelj in zakonodajatelj jezika; do tega načela je prišel šele kesneje pod vplivom obeh omenjenih jeziko-

slovcev,¹ izprva pa je zavzemal tudi Zois čisto praktično in tedaj opravičeno stališče, „za vsako stvar moramo imeti tudi posebno slovensko ime“. Tega Zoisovega nazora se je oprijel tudi Vodnik ter temu primerno uredil svoj slovar. Napredoval do kesnejšega filološkega stališča Zoisovega pa Vodnik ni nikoli, ostal je praktik tudi kot leksikograf. Že to, da je začel prevajati Adelunga, to nam zaznamuje Vodnika kot praktika, ki ni imel mnogo zmisla za filološke potrebe. Drugo, kar nam to potrjuje, pa je, da je Vodnik hotel dobiti slovenske izraze za vsako nemško besedo ter se pri tem ni ustrašil niti izposojenk, niti novih tvorb. Da pa pri tem ni šel predaleč, da ni zašel na pota Pohlinova, to zasluži naše priznanje, ker v prvi vrsti se je vendarle oziral na narodni besedni zaklad. Kako je pa besede sam nabiral in kako so ga pri tem podpirali razni prijatelji in znanci, sem že omenil.

* * *

„Kar največja popolnost slovarjeva“ je bilo torej načelo, ki je vodilo od začetka Zoisa in do konca Vodnika. To popolnost pa je hotel Vodnik doseči:

1. potom pristnih narodnih izrazov iz vseh slovenskih pokrajin;
2. s pomočjo izposojenk iz drugih slovanskih jezikov pa prikrojenih duhu slovenskega jezika primerno in
3. s pomočjo novih tvorb.

I.

„Krajnski jezik je sam na sebi bogat, le ljudje so revni na besedah; zato, ker premalo spomina imajo na to, kar ih je mati učila“, pisal je Vodnik v svojih „Novicah“ že leta 1797. (Wiethaler: V. Vodnika izbrani spisi str. 185) in „Skulhna me uzhi, de ni lahko nobene ftvari, katira bi fe v' enim al faj drugim koti prav po flovenlki ne imenvala“ trdi v predgovoru (rokopis v štud. knjižnici ljubljanski) k svojim „Kuharskim bukvam“ 1. aprila 1799. To je trdil Vodnik že in šel med narod nabirat besedi za svoj slovar. Izbiral pa je pri tem, ni mu bila vsaka beseda všeč, posebno ne tujke — nemčizmi, proti katerim se je vedno boril, dasi tudi njegov slovar ni popolnoma brez njih (shátlaka, shápoha, pantaka, kelder, lhpága, ketina itd.). Pa če je le količkaj mogel, ognil se je tujki in poiskal zanjo rajši dobro slovensko

¹ Primeri Kopitarjevo pismo Dobrovskemu 6. februarja l. 1809. (Jagić: Pisma Dobr. in Kop. str. 30), v katerem navaja sledeče besede Zoisove: „Ebenso soll jeder Dialekt bloß seine eigenthümlichen Wörter, die er bisher aufbewahrt hat, sammeln und bekannt machen“. To je pa že čisto filološko stališče Kopitarjevo.

besedo, kakor sam pravi v naznanilu leta 1806. (Laibacher Wochenblatt): „Wenn nun für eine, oder die andere Bedeutung der Sprachgebrauch statt eines ächt slavischen ein fremdes Wort in die Stadt einführte, suchte der Verfasser mit vieler Sorgfalt den wahren, charakterisirenden Ausdruck für seine jedes-mahlige Bedeutung unter den Landbewohnern auf.“ V primeri s Pohlinom, ki si je v tem slučaju rad pomagal s kako novo skovanko ali pa je kar tujko pridržal, je že to samonasebi velik napredek. S tem je njegov slovar slika čistega jezika slovenskega, kakor se je govoril v začetku XIX. stoletja. V glavnem je, kakor umevno, ker je bil Vodnik Ljubljčan in je v Ljubljani najdalje stanoval, v glavnem delu je Vodnikov slovar seveda slika tedanjega govora v ljubljanski okolici od Šmarne Gore do Pre-serja, Kureščka, Turjaka do ljubljanskega Posavja nazaj. Tu je Vodnik nabiral največ sam potrebne besede; kraje v tem okrožju tudi največkrat imenuje v slovarju. Omejil se pa Vodnik ni samo na to narečje, kakor sta n. pr. slovarja Megiserjev in Gutschmannov samo neka „idiotikona“ koroškega narečja, tudi ni vpošteval kvečemu še govora krajev, kjer je sam služboval, celo samo pri kranjskih narečjih ni ostal, šel je dalje in se oziral na vse slovenske pokrajine. Njegovo obzorje je i tu bilo širše kakor njegovih prednikov. Samo za Kranjce je še pisal Pohlin svoje „Besedishe“ in slovnico, samo za Korošce Gutschmann svojo slovnico in slovar. Narečje koroško in kranjsko sta bila tem in vsem drugim dva različna jezika, kar posebno jasno pove Gutschmann v predgovoru svojega slovarja: „beyde Sprachen („Krainerisch“ in „Windisch“) sind Abstammlinge der allgemeinen slavischen Muttersprache“. (Deutschwindisches Wörterbuch. Klagenfurt, 1789.) Vodnik je vedel to boljše. Politične meje mu niso bile obenem tudi jezikovne meje. Do tega spoznanja se seveda ni povzpел takoj, šlo je to počasi. L. 1799. (rokopisni predgovor h „kuharskim bukvam“) še piše: „Moje befēde v' teh bukvah so ikoro vfe krajnškiga slovenškiga rôda s' tem raslozhkam, de se povfot v' nalhi desheli ne govore. Ali ima pa savolo tīga meni kdo kaj ozhitati? bom li drugam hodil imena berazhit kader jih doma najdēm? nebomo li nikol nalh govōr popravili? Ako bi ta rezh tako naprej fhla, bomo doshiveli, de se nebōdo gorēnc, dolēnc, inu notrajnc eden drugīga saftopili . . . Tedaj moremo eden drugīmu podati, kar ima fledni dobro zhiftiga.“ Bogatenje besednega zaklada iz narečij in zblīzjanje teh narečij v enem književnem jeziku je tu načelo Vodnikovo; a tu je govor samo o kranjskih narečjih. Ti naj drug drugega bogate in ne silijo narazen. Za časa pa, ko se je bavil s slovarjem že dalje časa, prišel je do spoznanja, da ga tudi meje Kranjske ne

smejo ustaviti, da so tudi narečja v sosednjih krajinah slovenska. Nabiral je zato sam besede po Štajerskem; na Koroškem sta zanj to delala Jarnik in Schneider. Te dežele zato v svojem slovarju pri posameznih besedah največ imenuje, a imenuje tudi Goriško, celo ptujsko okolico in Rezijo, samo ogrskih Slovencev ne omenja nikdar. Kako je izvedel besede iz Goriškega, Rezije in vzhodne Štajerske ni mi znano, ker nam najbrž niso znani še vsi sotrudniki Vodnikov. Tako je slovar Vodnikov v drugi vrsti tudi slika, dasi nepopolna, narodnega besednega zaklada vseh slovenskih dežel, slika živega besednega zaklada vrhtega, ker se sodobni pisatelji le malo citirajo (Popovič, Gutschmann, Pohlin, Kumerdej, Japelj, Makovec, Škrinar, Ravnikar, Šmigoc, Dainko), še manj pa starejši pisatelji, ki skoro ne pridejo v poštev [Valvasor in Hren še največkrat, potem Hipolit, parkrat tudi Bohorič in neki Anonymus, (najbrž kak slovar neznanega pisatelja)]. Potrjuje se tako iz slovarja samega, vsaj tega, ki ga danes še imamo, kar pravi že v naznanilu l. 1806. (Laibacher Wochenblatt) Vodnik sam: „Als Hilfsquellen dienten ihm nicht sosehr die mangelhaften Arbeiten seiner Vorgänger O. Markus und Gutschmann, sondern er suchte reichhaltigere . . . Er schöpfte aus zweyen lauterer Quellen, davon die erste der gesammelte Sprachreichtum unseres Dialektes war.“ Zato tudi imenuje svoj slovar „slovenski“ — „weil der Verfasser bemühet war, sein Werk nicht nur aus Krain, sondern auch aus allen benachbarten Blowenischen Provinzen zu bereichern, und die sehr unbeträchtlich abweichenden Mundarten derselben zu ihrer eigenthümlichen Einheit zu bringen.“ (Off. Telegraph, 1813.) Torej nekak skupen književni jezik slovenski je hotel obenem s svojim slovarjem kakor s slovnico ustanoviti. Dialektičnih oblik seveda ni popolnoma odstranil, ampak zapisal besedo, kakor jo je slišal ali bral. In večinomoma upravičeno je Vodnik v oglasu leta 1813. (Off. Telegraph) lahko trdil o slovarju: „Es enthält den reinen Blowenischen Sprachvorrath der Wenden, oder Winden in Krain, in der Steyermark, in Kärnten und Görz, soweit das Aufsammeln der Wörter dem Verfasser nur immer möglich war . . .“

Ta del slovarja je za jezikoslovca najvažnejši, ker je v njem zabeleženo le to, kar je Vodnik slišal ali bral ali so mu poslali znanci sodobniki. Važen je tudi zato, ker Vodnik zaznamuje skoro vedno mesto naglasa ter navaja glagole kot prvi v perfektivni in in imperfektivni (frekventativni) obliki in pomenu. Izpeljano to tudi ni popolnoma, a bolj dosledno kakor zaznamovanje naglasa. Tudi se Vodnik ni ustrašil zapisati besedi, ki so po splošnem mnenju nedostojne, dasi včasih ravno te rad zaznamuje kot nizke („niedrig“ ali „in der gemeinen Sprache“) in

navaja zraven često dostojnejši izraz. S tem delom, ki obsega dobrih devet desetlin vsega, kar nam slovar nudi, je rešil Vodnik brez dvoma marsikako besedo pozabljenja in jo po Cigaletu razširil tudi v drugih krajih, rešil nam je tudi nekaj tedaj že zastarelih besedi: *deber* (Hain), *vék*, *lepén*, *éica* (Laub), *voder*.

Glavna je vendarle njegova praktična zasluga; da je uničil krajevni separatizem slovenskih deželá v jezikovnem oziru in podrl mejnike, ki so nekđaj „kranjski“ jezik ločili od narečij sosednjih slovenskih dežel. Vodnikov slovar je prvi, ki se ozira na vsa slovenska narečja skoro brez izjeme. Nadalje je bil Vodnik prvi, ki nam je podal skoro čisto slovenske besede in izraze v svojem slovarju, zaznamujoč njih naglas, prvi, ki nas je opozarjal na dvojni pomen slovenskih glagolov. Vodnik je bil prvi, ki ni brez potrebe nemčeval in hrvatil ter prestavljal stare mejnike, kakor sam to očita Pohlinu (Povedanje od slovenskega jezika, 1797/1798, prim. Wiesthaler: V. Vodnika izbrani spisi str. 60).

Pravo pot je v teh ozirih ravno Vodnik pokazal svojim naslednikom.

II.

Pravo načelo je zastopal Vodnik tudi, kar se tiče vprašanja, kako bogatiti besedni zaklad slovenski s pomočjo drugih slovanskih jezikov. Na te se je oziral že Kumerdej in pred njim Pohlin, poslednji zlasti na češčino. A ravno Pohlin je pogosto kar prestavil češke besede v slovenščino, često brez potrebe, često pa kar mehanično, ne da bi jih izpremenil po slovenskih glasoslovnih pravilih. To je prvi storil zopet Vodnik.

Pa tudi obzorje Vodnikovo je širše kot Pohlino. Ne samo na češčino ali najbližjo hrvaščino, skoro na vse slovanske jezike se je oziral. V besednjaku citira Čehe in Poljake, Lužičane in Ruse, Slavonce (kajkavce), Srbe in Hrvate. Tega pa ni storil, če ni bilo potrebno, vsaj kakor Vodnik sam trdi. Le če ni našel slovenskega izraza, le tedaj: „forschte er nach dem Ausdruck, mit dem andere Slaven diesen oder jenen Gegenstand bezeichnen, vergaß aber dabey niemahls wohl zu bedenken, ob

er auch dem Krainer Slaven und seinen Nachbarn leicht verständlich sey, und nur dann erst, wenn er ihn so fand, verpflanzte er ihn auf unseren Boden. Sorgfältig zog er hiebey die Werke eines Jambresich, Bellostenetz, della Bella, Trotz, Tham, Tomsa, Dobrowsky . . . Heym und Stulli, das 1704. zu Moskau gedruckte dictionarium bilingue . . . auch andere berühmte russische und glagolitische Schriftsteller, Smotrisky, Sovich, Hertinius, Frencelius u. m. a. zu Rathe; benutzte jedoch nichts aus denselben, wenn er es nicht mit dem charakteristischen Geiste unseres Dia-

SRBSKI PRAVOSLAVNI POP

lektes übereinstimmend fand.“ Tem besedam Vodnikovim (v oglasu leta 1806. Laib. Wochenbl. XXV/VI.) ne morem mnogo pristaviti. V slovarju razen Tomse, Dobrovskega in Belostenca skoro nikogar imenoma ne navaja, ampak samo jezik, iz katerega je kaj vzel. Posebno rad se pa ozira na ruščino, potem na hrvaščino in češčino, le malo tudi na poljščino in sorbščino, a bolgarščine sploh nič ne omenja. Iz teh jezikov je vzel semtertje kak izraz, a le malo, rajši išče sorodnosti med kako slovensko besedo in sorodno v kakem drugem slovanskem jeziku. Kjer kako tako sorodnost najde, jo vestno zabeleži [plasa *шолоса*, fopernik *соперникъ* H; kolif *колѣска*, strok *струкъ* itd.).

Za nekatere nemške besede tudi ne ve slovenskega izraza, pač pa morda ruskega ali češkega itd. Tega zapiše potem na rob, a si ne upa vedno prevesti ga v slovenščino (Butterwoche = masljanica, rus.). Nekatere izraze, ki smo jih nekoč tudi Slovenci poznali, a pozabili, je tem potom srečno spet obnovil (knes, vlastelin, obras = Miene itd.), ali nanovo uvel v slovenščino (parnik, okrog, drobi). Nikakor nam seveda ne ugaja, da je šel tu včasih predaleč in samo raditega, da bi naštel kar največ sinonimov za vsako nemško besedo, da bi torej bogastvo slovenščine dokazal; samo zato včasih poleg slovenskih besedi, ki jih pozna, navaja tudi poslovenjeno tujko: tolkovati, ledji (ftogna), puček, poruganje itd. Radi te želje, dokazati bogastvo slovenskega jezika, Vodnik tudi tako kopiči slovenske izraze za vsako nemško besedo. Nikdar mu ni dovolj en sam izraz, najti mora najmanj še enega ali še več. Z nekako vzirajnostjo išče v tem oziru med narodom sinonimov — in jih z veseljem zabeleži. Popolen kot noben drugi slovar pred Vodnikom je v tem oziru Vodnikov slovar, kar moramo hvaliti glede na pristno narodne izraze, a

zametati z ozirom na izposojenke iz drugih slovanskih jezikov, na pridržane nemčizme ali celo nove tvorbe, četudi ima že domač izraz. Tu vidimo Vodnika včasih tudi na krivih potih. Sicer pa je tudi glede na izposojenke našel nova pota in udeležil načelo, da se moramo ozirati pri bogatenju jezika v prvi vrsti na slovanske sorodne jezike, če nimamo domačih besedi na razpolago, da pa moramo tujko tudi jeziku slovenskemu prilagoditi. Sam se ni dosti okoristil z izposojenkami, imel je na razpolago dovolj domačih besedi in izpeljank iz slovenskih besedi — izvzeti moramo tu slovniške termine njegove — a pokazal je pot naslednikom. In po tej poti jo često še dandanes mahujemo.¹ (Dalje.)

¹ Omeniti moram tu še nečesa, namreč nekaterih grafičnih posebnosti Vodnikovih, h katerim so ga zapeljali ravno sorodni slovanski jeziki; t. j.:

or mesto **er** za **r**: kórzhiti, kórzhiti, kórzhzen, kórzhilna lukna;

so mesto **se** ali **s** za **sb**: lošhiga, lošhga, lošet in sestavljenke, oziroma izpeljanke iz tega substantiva, nadalje celo oblike: „dzher, dzherin“ mesto hči, hčerin.

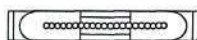

Hrast.

Zložil Vekoslav Remec.

Osamljen kakor starec truden, siv,
bdi hrast visok sred polja
in preko senožeči zre in njiv
v zahajajoče solnce.
Kot da ta hip je vstal iz črne zemlje,

roké obupno k njemu stega
v objem poslednji nem, vedoč, da jemlje
slovo od luči za vse dni —
ker, glej, iz dalj oblaki se valijo
in zanj v njih zadnje smrtne strele spijo ...

Na sejmu sem bil ...

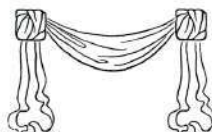
Zložil Vekoslav Remec.

Na sejmu sem bil,
si orglice kupil,
oj, orglice sladko doneče.

In godel bi rad —
pa kaj, ko nobena
od srca mi pesmica neče!

Pač zabil sem tam
na sejmu šumečem
kupiti si židane volje —

Zato tako sam,
molčeč moram iti
čez tiho nedeljsko to polje.

Vodnik kot jezikoslovec.

Spisal Izidor Modic.

(Dalje.)

III.

Usahnila sta pa včasih oba tadva vira, in tedaj si je moral pomagati Vodnik sam, če je hotel ostati pri svojem načrtu, izdati popoln slovenski slovar, ki bi zadoščal vsem praktičnim potrebam. Moral je sam tvoriti nove besede. To je bilo kaj nevarno načelo, ker bi bilo Vodnika lahko zapeljalo na kriva pota Pohlinova, ki si je kar priredil po nemškem zgledu nekaj prefiksov (ali tudi sufiksov), jim kar dal poseben pomen ter z njihovo pomočjo sestavljal nove besede.¹ Da Vodnik ni zašel na to opolzko pot, dasi je marsikako besedo tudi sam nanovo naredil, zasluži naše priznanje. Lahko pač trdim, da je bil Vodnik v svojem purizmu tu tudi preozkosrčen, hoteč včasih za vsako tujko dobiti dobro slovensko besedo, kar se mu seveda ni moglo posrečiti, ker zlasti za nove iznajdbe radi pridržimo splošno rabljeno tujko, n. pr.: barometer, baron, avdiencia, kontrolor, bankroter itd.; pa za vse to ima Vodnik slovenska imena: fápna vaga (fápni mérník), fvojiz (nenatvévník, fvojka), sállíih (sállíihba), raven vedesh, omágaviz (opelhaviz), in še celo za imena grških in latinskih bogov: Zvetka (Flora), Slávina (Juno), Perkun (Beron) [Jupiter], Ierzhik (Cupido), Lada (Venus) ... Tu hodi deloma pota Pohlinova.

Brez dvoma so se Vodniku poleg nekaterih okornih, ponesrečenih tvorb drugi taki izrazi prav dobro obnesli kot n. pr.: zhákaviz (Kandidat), zvetnik (zvet, zvetje) [Antologie] je bil kasneje še dolgo v rabi (Janežič-Macun) ... a težko delo bi si bil tu Vodnik lahko prihranil. Opažamo pa vsaj na teh tvorbah že, da Vodnik ni iskal na posodo novih debel, novih sufiksov in drugih obrazil, da si je pomagal s tem, kar je že našel v jeziku samem.

Še Gutschmann, najboljši slovenski (reci koroški) leksikograf, je bil mnenja, da mora vsaki nemški besedi odgovarjati enako skovana slovenska, kakor

¹ To vidimo zlasti v nekakem etimološkem slovarju Pohlinovem „Glossarium slavicum, Dunaj — 1792“, v katerem razlaga svoja jezikoslovna načela. Primerimo le besede „As, Ar, Arrezh“:

Ar, glej **as**

„As, Aes“ Scythis quoque significabat: Summum numeri; Hetrufcis vero: Aelak.

Arrezh, vox gemina ex verbo As, Ur, Ursprung, s mutato in r ob faciliorem enunciationem sequentis compositionis membri, nempe: rēzh Sachē, quod et Germani habent Ursache.

je hotel pred njim zlasti Pohlin to načelo uveljaviti. Vodnik je tu krenil drugo pot, dasi se ni mogel otresti nemškega vpliva pri vsaki zloženki, ki jo je našel v Adelungu, pa ni hipno vedel slovenskega izraza zanjo. Tako so ostale v slovarju še spake, kakor:

Auskommen = fkusanje

Durchtrieb = fkusigon

Ebenbild = ravnopodoba

Mitleid = raventerplénje, ravenshaloft

Mitleidenheit = raventerplénje

Mitschuldig = ravenkriv

Mitmeister = ravenmojster

Umlauf = okolitek, krogitek

Wiederhall = nasajglaf (poleg boljšega ogláfva).

Še bolj se to vidi pri glagolih:

Aufthun (öffnen) = oddévam, oddem, oddénem (mesto odprem)

Ausdrücken (das Licht) = istrinam, isternem (mesto utrnem, ugasnem)

Ausgekleidet (= ungeputzt) = isoblezhen: flezhen (= entkleidet)

Ausschließen = isklepam, isklenem

Ausstellen = isftavim, isftávlam ...

Bemeistern sich einer Sache = pomójtřiti se ...

Beschlafen = obspáti

Eindrängen sich = vnotrávam, vnotrim se

Entblóbt von allem = vřiga isbolhen etc.

Pa to so le redki slučaji, ki jih Vodnik ni utegnil popraviti ali jih pa prezrl, ker druge take tvorbe je kasneje največkrat prečrtal in nadomestil z novimi, boljše tvorjenimi ali pa pristno domačimi, znanimi besedami. Nam se gre pa bolj za princip, po katerem se je Vodnik ravnal pri novih tvorbah. Sam on pravi v oglasu l. 1813. „... oder die Benennung ist nach der Analogie der Sprache so, wie man im Munde des Volkes täglich neue Bildungen für neu vorhandene Stammwörter gebildet ...“ In pri pre-motrivanju Vodnikovih tvorb pridemo do zaključka, da Vodnik ni vseh tujih sestavljenk prevajal s pomočjo enako tvorjenih slovenskih sestavljenk, ampak si je pomagal:

1. s substantivi, določenimi z atributom ali apozicijo; ali s kako drugo sintaktiško skupino;

2. pač tudi z zloženkami, katerih prvi del pa je večinoma kak predlog, kakor je to v slovenščini

najbolj prikladno, ali pa tudi kak drugi govorni del, pa večinoma v obliki debla, ne kakega sklona;

3. z izpeljankami s pomočjo sufiksov. Izpeljuje pa substantive, adjektive, glagole iz vseh govornih delov in še celo iz besednih skupin.

Ad 1.

Zgleda za to nahajamo skoro pri vsaki nemški sestavljenki in posebno tam, kjer Nemci rabijo kot prvi del zloženke substantiv v genitivu. Tu Vodnik vedno pristavlja adjektiv, tvorjen iz dotične slovenske besede (substantiva), ki kot atribut s svojim imenom popolnoma nadomešča nemško zloženko. Zato ne bom navajal mnogo primerov:

Bass = debeli glaf (debelo pojem etc.)

Briefadel = papirna gofpòda (in pogofpòdenftvo)

Gelegenheitsgedicht = pelma ob perloshnofti (perloshniza)

Hexenmeister = vrashji zhlovek

Kreuzgewölbe = frazhja noga

Melancholie = zherni sholzh, teshka kri (po narodnem mnenju in nazivanju prirejeno) itd.

Vrinile so se mu pri tem seveda tudi kake napake:

Handwerk = shivlenje na rokah

Handwerker = na rokah shivózhju

Langmesserschmied = dolgi klinar

Lebensperiode = shivózhja doba

linsengroß = lezhniga serna velik

einschalig = ene lupine (poleg pravilnega s' eno lupino) itd.

Ad 2.

A. Prvi del zloženke (sestavljenske) je deblo:

bogasnaj, bogasnjanje, Bogasnanftvo itd., bukvo-prodaj, bukvoprodaviz, bukvofterftvo, duhosnatje (slišal od Jur. Zupana, pravi Vodnik), lokoftraliz, rokodelftvo, ftrehoderiz, zhaftlakomnoft, zhaftisheja ...

dvojosheniz, dvojoshemba, enakonozhje, enoglafej (poleg foglafje), famomor, famohvala, famoljub (Egoist), velikolepje ...

proftorozhno, famotesh ...

B. Prvi del zloženke je kak odvisen sklon:

maternor, nizhvrednoft, febelubje, febehvalje, febemoriz, febemorftvo, flaveshelnoft, fvetameriz ...

nobenplaten, kervivftavni ...

Najpogostejše so seveda zloženke s prepozicijami ali nikalnicami: isdezhelániz, iskraljeltvaniz, nadavik, nadnarik, poobras, predfébik, náfómnoft, fopodoba, podtészha, podftavik, saftavik itd. ...

nelúdnost, nemárnost, nesakón, nesakónika ...

Posebno pri glagolih nahajamo seveda zložene glagole s predlogi, kar pa ni treba ravno Vodniku pripisovati, ker imamo v slovenščini vse polno zlasti perfektivnih glagolov zloženih s prepozicijami. Pri glagolih pridejo marveč med novimi tvorbami Vod-

nikovimi le izpeljani glagoli v pošte, naveli jih bomo zato tudi v sledečem delu.

Ad 3.

Najnavadnejše so pa pri Vodniku nove tvorbe — izpeljanke s pomočjo sufiksov.

Pri nekaterih nemških zloženkah to Vodnik direktno omenja, da se v slovenščini rabijo mesto zloženek izpeljanke, tako n. pr.:

Einwohner ...

eines bestimmten Landes, einer Stadt usf., wird mit einem patronymischen Appellativ ausgedrückt: Duneja, Dunejka etc.

Geist ...

d. i. gebranntes Wasser: wird mit **-oviz** gegeben, wie: brinoviz ...

Kunst

wird in der Z. S. nicht übersetzt; Suffixe ersetzen diesen Namen. Z. B. Hebammenkunst, babftvo ...

Bar. 1. Anhängesylbe:

a) bedeutet sie eine Ähnlichkeit, Gleichheit ... Leistung einer Sache; wird sie mit **-en**, **-na**, **-no** übersetzt; zhaften (ehrbar),

b) hingegen in der leidenden Bedeutung, **-liv**: zháftliv (ehrbar).

Tu je Vodnik svojstvo slovenskega jezika na prav narodnih besedah dobro opazoval in to opazovanje pri svojih tvorbah hotel tudi uporabiti. S pomočjo sufiksa izpeljuje iz raznih znanih besedi nove besede, ki dobe tudi nov, določen pomen. Izpeljuje pa te besede iz samostalnikov, pridevnikov, zaminkov, partikul in iz glagolov.

Sufiksi, ki so mu posebno dragi, so

-je:

pri vseh glagolnikih, pa tudi pri substantivih, izpeljanih iz drugih govornih delov, ali celo celih besednih skupin:

duhosnatje (Seelenlehre), domupitje (Heimkehr), mogozhje (abstr. Macht), nesadofstje (Mangel, iz ni fadofsti), podnébje (Himmelsstrich), preofstrobje (abstr. Rigorismus), famoradje (Selbstliebe), famifebje, famodfebje (Spontanität — narodno recilo je: „fam od febe“, freiwillig), febelubje (Selbstliebe), febehvalje (Selbstlob), fhkodlivje (Schädlichkeit), velikolepje (Gepränge) ...

Vsi ti novotvorjeni substantivi značijo večinoma abstrakta, ravnotako po večini substantivi na -oft, -ftvo, -ota (kot konkretna jim često stoje nasproti subst. na -ba, -va, ki so prav pogosti). Največkrat nahajamo med temi sufiksi

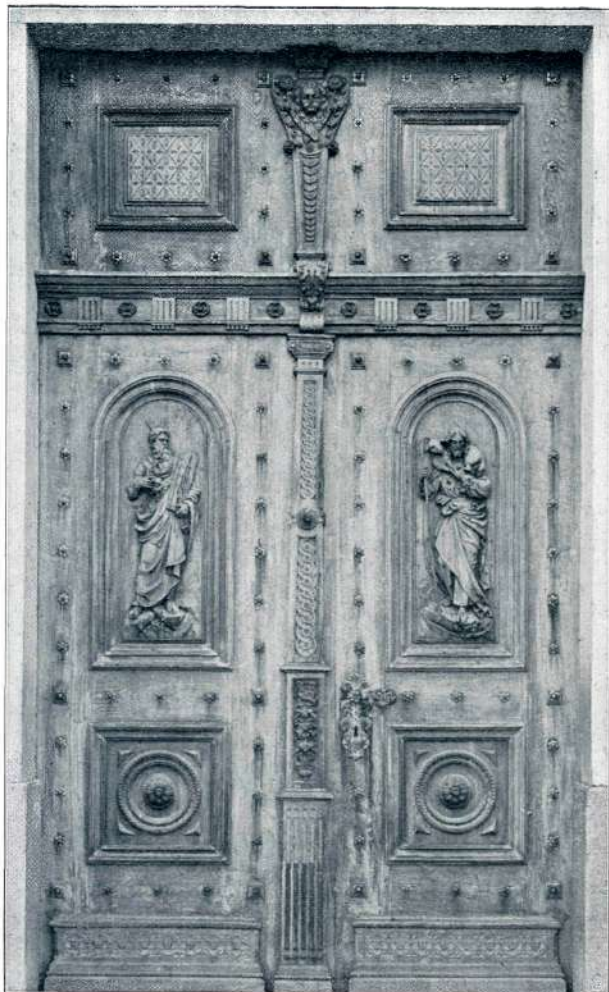
-oft:

dobroft (Gutartigkeit), kakfhinoft (Charakter), mofhkoft (Mannheit), nikamornost in nafomnost (Neutralität), ogledivnoft, premaloft (Beschaulichkeit), tihamoft

(Heimlichkeit, poleg tajnoft), sidavnoft (Baugeist), sbujenoft in isorambnoft (Aufgewecktheit), faklebilhnoft (Parteygeist), taklhinoft (Charakter), tukajnoft (Daseyn), terpesnoft (Leidenschaft), tiltoft (Identität), vfoft (Gesammtheit), vífhivoft (Eminenz) . . .

-ftvo, -lhtvo, -tvo (-vo):

značijo mu ti sufiksi abstraktne, pa tudi kolektivne substantive (posebno za cela imena):

VRATA ŽUPNE CERKVE V ŠMARTNEM
POD ŠMARNO GORO

kojniŕtvo (Ritterschaft), kutarftvo (Möncherey), mogofhtvo (concr. Macht: abst. mogozhje), moshatvo (Mannhaftigkeit), moshtvo (moshkof, Mannheit), modroftvo (Philosophie), pevftivo (Singekunst), povumftvo, vumftvo, povumnifhtvo (Philosophie).

-ota (-ta):

znači često v nasprotju z -ba, -va abstraktne substantive:

mogozhnota (abstr. Potenz: concr. mogozhnoba), premalota (Mangel), frovota (abstr. Rohheit: concr.

frovodba), tankota (abstr. Delikatesse: tankoba in concr.).

Najpogostejša sta pa pri novih tvorbah Vodnikovih sufiksa:

-ba, -va:

izmed katerih -va odgovarja včasih tudi sufiksu -ev starih ženskih ũ-debel. Ta dva v slovenščini ne preveč česta sufiksa delata nove tvorbe Vodnikove nekam neokretne in prisiljene;

-ba:

dvojoshemba (Bigamie), enoftranlhba (Parteygeist), govoritba, govorba, izrekba (Deklamation), mogozhnoba (in concr. Potenz), naloshba (d. Anlegen eines Kapitals), natankoba (Präzision), obdelemba (Kultur), objijhba (pass. Besuch: act. objijhva, obilkanje), odkasba (Anweisung), odreja (poleg odreja, Erziehung), orodba (Organ, Werkzeug), povfebhba (Parteygeist), ponishba (Erniedrigung), popilba (Schilderung), popoljubshba (Parteilichkeit), prelôdba (pass. Kritik: prelodva die Handlung d. Kr.), preoftroba (concr. Rigorismus), premaloba (Mangel), raventiltba (ravnotifto dasselbe = Tautologie), soudba (Operation), sjafemba (Erklärung), spovoremba (eloquentia), shivlemba (Lebensordnung), sohojba (Kongress), frovodba (in concr. Rohheit), sprejijhemba (Methodik), lhtevemba (Rechnungsart), tankoba (in concr.: abstr. tankota, Delikatesse), vadba, vurba (Übung), vfmilba (Gnaden-ertheilung, tudi vfmilbik ima tu), vuzhivemba (Methodik) . . .

-va:

dobitva (dobitje, Ausbeute), isrezhva (Declamation), kerftiva (active: Taufe), koriftva (Nutzung), lubitva (pass. d. Lieben: lubenje, pass.) lozhva (Analyse), nadrobnitva (Detail), objijhva (Besuch, act.), obdelva (Kultur), obteshva (Kultur), obrazhva (Wendung, Anwendbarkeit), obresitva (Beschneidung), obrekva (Verleumdung act.: pass. obrek), odresva = odshagva (Operation), ofprizhva (Bescheinigung), oftrishva (Baumschnitt), pametuhva (Rationalismus), petva (Gesang), plazhva (Bezahlung), poshlahtva (Befreundung), povumva (Philosophie), rasverftva (Disposition), sakajkva, savarva (Kautell), salmehva (Verspottung), sajterkva (Morgenbrot), saflifhva (Behörde), sadershva (Hinderung), svunjava (d. Außere), shivotva (Organisation), lamoteshva (Mechanik), lkupva (Konzentrierung), tuhteshva (Dichterei), vshitva (Nutzung), vumva (Philosophie), vukva, vuzhva = vuzhitva (Lehre, Lehrart); zvetva (Blumenzeit).

Kakor vidimo, poizkuša dati Vodnik tvorbam na -va včasih pomen delanja (active = die Handlung), kakor ga imajo glagolniki, v nasprotju z besedami na -ba, ki imajo neki pasiven pomen; oboje tvorbe pa v razmerju z drugimi, posebno na -ta, -ota, pomenijo nekaj konkretnega. Za prvo razločevanje sta

pač sufiksa -ba, -va vsled prevelike podobnosti prav malo sposobna.

S sufiksom (tujim) ia (= ija) tvori Vodnik rad substantive, ki pomenijo kako delo, obrt ali umetnost:

bitnía (Fechtkunst), isdolbaría (Bildhauerkunst), kopelaría (Bäderei), liaría (Gießkunst), modría (Philosophie), moltnía (Brückenamt), prasnija (concr. leerer Raum: abstr. prasnota), prvi prizhija (prizhijna = Grundsatz), rudaría (Bergbaukunst: rudodéltvo, Bergbau), rudníka opravíia (Bergamt), zhebelaría (Bienenkunst: zhebelarftvo, Bienenpflege).

Poleg omenjenih sufiksov rabi še sledeče:

-ik, -ka, -iz, -iza (-za), -cer, -še, -vez, -ž, ina; ki značijo vsi bolj konkretne pojme.

Najpogostejši je

-ik,

posebno pri izpeljavah iz adjektivov:

befednek (pravdnek — [ě namesto i] Rechtsgelehrter), dvornik — dornik (Dienstmann), dopernik (Brustbild), isvólnik — vólnik (Kurfürst), jésdnik (Chavalier), jesernik (Major), jéshnik (Reiter), krajanik (Landsmann), kapnik (Tropfstein), lókavnik (Bogengang), mefénik (Polypus — „von einem Chirurgen vorgeschlagen“, trdi Vodnik), mogózhnik (Potentat — Dynast), míflik (Begriff), nadnárík (Aufgeld), nameftik (Surrogat), naprizhnik — nameftprizhnik (Repräsentant), nenatvesnik (Freiherr), napèrnik (Medaille), oglednik — narozhnik (Kommissär), povfótnik (Haus in allen Gassen), pridobizhik — perdobitík (Erwerb), podftávik (Grundsatz), prafhavnik (Katechismus), pasnik — sornik (Aufseher), predkajik — predfebik (Objekt), rassnamik — vdolbik (Charakter), refnizhik — vftanovik — vterdik (Axiom), sapopádik (Begriff, der etwas in sich begreifende Raum), fklédnik (Skelett), fenagóltnik (Schwelger), ftotnik (Kapitán), tanzhizhnik (Dünntuch), vglédik (Theorie), zvétnik (Antologie).

Za ženske samostalnike odgovarja temu sufiksu vedno sufiks **-iza**: fenagoltniza ... nakmetniza (Landhaus) ...

Za nomina agentis rabi zlasti sufiks

-ar,

isdolbar — vdolbar (Bildhauer), jesikar (Grammaticus), klájár — pizhar (Fütterer), kodrar (Friseur), kopélar (Bäder), kosárzhar (Becherstürzer), nekidanjar (Antiquar), podobikar (Bilderhändler), pejtjar (Kantor), fteklár (Glasser), ftrishar (Schafscherer), tizhjar (Augur), zénar (Schätzer), zvetjár — róshni vertnar (Gärtner) ...

Osebe večinoma značita tudi sufiksa

-viz, -iz:

pri ženskih samostalnikih

-vka, -ka:

bitniz — mahaviz — mezhuvaviz (Fechter), bukvo-prodaviz — bukvo-prod (Buchhändler), isdeshelaniz — iskraljéftvaniz (Emigrant), isresaviz — isdeliz (Bild-

hauer), kleviz (Flucher, f. klevka), kdojiz — kaklhiniz (f. kdojka — kaklhinka, Subjekt), nájdeviz (Entdecker), narozheniz — oglediz (Kommissär), odkupleniz (Freikäufer), opélhaviz — omágaviz (Bankrotteur), prekléniz (Verfluchter), pogofpodenzi (Briefadel), sgoneniz (f. sgonenka, der Geile), fmilenzi (barmherz. Brüder), fvojiz (f. fvojka — Freiherr), terpiz (f. terpka — Dulder), vlagaviz (Packer), zhakaviz (Kandidat) ...

Z drugimi sufiksi so izpeljani substantivi:

bitnílhe (Fechtplatz), gorelílhe (Brandstätte), kodralo (Frisiereisen), nekídina (Antike), nofílo (Todtenbahre), pravesh (Orakel), pífmilhe (Archiv), poterpesh (Duldung), ravenvedesh (Kontrollor), smerslina (Gefrorenes), tuhtech (Dichtering), vkupfhina (Gesamtheit) ...

Razen omenjenih sufiksov, ki sem jih posebe navel, so torej drugi sufiksi zelo redki. Dasi pri teh izpeljankah opažamo semtertje kako napako, dasi nam niso prav po volji substantivi na -ba, -va, -ia, priznati moramo vendar le, da je spoznal Vodnik tudi tu pravo pot, ker je bolj izpeljaval besede, kakor pa zlagal, kot je bila to navada Pohlinova, ki je hotel v slovenščino vpeljati celo nekaj novih, nam neznanih debel in prefiksov (amnak = am nak, rücklings).

* * *

Omeniti moram tu še, da Vodnik za izraze, ki jih je hotel posloveniti, ni ravno vedno tako delal, kakor smo doslej videli, ampak je često že znani slovenski besedi dal pomen, ki ga je rabil. Tu je Vodnik precej srečen, dasi se besede tega pomena niso ohranile, ker je bil pomen deloma preveč prilagoden tedanjim razmeram, deloma pa so obdržale rajši svoj prvotni pomen. Naj navedem nekaj takih primerov:

beralhki ftrah (Bettelvogt), dajanje v' jabloko (Hochzeitsgeschenk, po narodnem običaju, da dajejo svatje na ženitnini denarna darila v jabolko za nevesto), jefihar (poleg vekazh Marktschreier, Charlatan), kolédnik (Barde, Bänkelsänger, tudi popevazh), kolleda (Konzert), kodrar (Friseur), kodrafti, fkodran (frisiert), lipa — podlipa — pod lipo (Wahlstätte), mefiz (Bogenfenster), pefik (Ballast), pavliha (Don Quixote), srák (Horizont), fstarinar (Bücherjude), fvo-bóda (Republik), fvo-bódiz (Republikaner), frazhja noga (Kreuzgewölbe), ftarafhina (Vorschnneider), fhema (Maske) ...

To vidimo tudi pri glagolih, da leže tu navedeni:

isminífhim — popetrinim (säkularisieren), pefkam (Callasten), ftaralhinim (vorschnneiden), fkodrati (frisieren), v' jabloko dajati (Hochzeitsgeschenke machen), vfólédvam (zivilisieren).

* * *

Še neko sredstvo Vodnikovo za tvoritev novih besed moram navesti. Vodnik je vzel včasih rad to, kar je mislil, da je deblo, in tako naredil s samim debлом novo besedo; včasih tudi s pomočjo zlaganja ali izpeljevanja iz tega debela:

bukvoprod (Buchhändler), bukvoportuniza (Buchladen), nakljuzh (Zufall) und (Antrag), obtël — obdël — oshlaht — otanjfn (Kultur), pomag (Mittel), sgod (casus), saved (Bewußtsein) . . .

Še večkrat seveda je dobil novo besedo, če je že znani navadni besedi vzel prefiks, ali jo, pri glagolskih deblih zlasti, izvajal iz prostega debela:

núdba (Antrag), flushik (Sold), goreliffe (Brandstätte), tréba (Noth) . . .

No, vsi ti primeri so zelo redki, navel sem jih samo radi popolnosti, kakor moram radi popolnosti navesti še izraze:

don (Ton), paterjól (Vitriol), vertuna (spr. Fertuna, Wirbelwind). Zadnjo besedo je smatral Vodnik najbrž za domačo, izvajal jo je brez dvoma iz vrteti (drehen); paterjol pa je narodna izreka za tujko.

* * *

Tudi glagole rad izvaja iz različnih debel.

Prav lepo n. pr. Vodnik opazuje že v slovarju, kako slovenimo lahko opisujoče izražanje nemško s pomočjo glagolov „ausüben, machen, pflegen, übersetzen, werden, wollen“. Pri teh glagolih Vodnik izrecno poudarja slovenskemu jeziku bolj prilično izražanje z enim samim glagolom, perfektivnim ali imperfektivnim prvotnim, ali n. pr. pri „eine Kunst ausüben“, „zu etwas werden“ z glagolom, izpeljanim iz substantiva ali adjektiva (sidarim — bogatim).

Ne da se oporekati, da je Vodnik v izpeljevanju glagolov včasih šel predaleč. Tako n. pr. pri **befreien** = oľvoboditi.

Ta izraz mu pa ne zadošča; hoče samo z glagolom tudi še povedati „česa koga oľvoboditi“ ter tvori glagole: „issankam, isadrigam, isvoslam, isshelesjam, isverugam, isjezhim . . .“

Enako pri nemški frazi

aufhören etwas zu sein:

ishlaphzovam, isdeklovam, isribzhovam . . .

Enake nenavadne izpeljave so še:

vodrim, navodrim (d. Gerüst machen), zvetjam, obzvetjam (beblümen), obtrakam, obtrakujem (bebändern), sjelifhiti (zu Essig werden je celo nepotreben, ker imamo že „skisati“), sapétovati (auf den Fersen folgen), opelmati (bereimen), napravizhiti (berechtigten), vhiľhiti (behausen), kosarzhm (bechern), rasurementi (verwittern), isdnarjam, isdnárim (ausmünzen), opéřtanzhiti (beringern), oblagatiti — blagatiti (begütern), ovinkam (ausschweifen), kakľhnovam, fkáľhnivam, kakľhnivam, ftakľhnivam, kakovam, ta-

kovam (qualifizieren), vjednizhiti (einätzen), prevrozhiniti (durchhitzen), vednjam (fortsetzen), perodertnizhiti (erschinden), kelkovam, fkéľkivám, telkovam (quantifizieren), poofebľhivam, enofľtranľhvam, popoľľubľhvam (parteiisch sein), náshim, obnáshim, snáshim (entblößen), vnovizhim (erneuern) . . .

* * *

Omenil sem že, da Vodnik skoro dosledno navaja poleg glagolov z imperfektivnim pomenom tudi glagole s perfektivnim pomenom. S prehodom iz vrste v vrsti dobi često glagol drugačen pomen, to je tudi tedaj že vedel; in zato je rabil nekaj nenavadnih nam oblik v perfektivnem ali imperfektivnem pomenu v prosti nezloženi obliki, dasi nam je samo zložena znana ali pa tudi ta ne:

resháti (leck sein) — régniti — régati,

smágati — mógati (gewachsen sein),

prefkaklati — prefkakniti

so nekateri taki glagoli, ki jih rabimo navadno samo v obliki, ki sem jo podčrtal.

* * *

Videli smo, kako je Vodnik tvoril nove besede v slovarju, ne da bi mnogo sam govoril o principu, kako se mora to delati. Interesantni so v tem oziru nekateri podatki in opombe v slovniških rokopisih Vodnikovih, ki se hranijo v ljubljanski študijski knjižnici (neurejeni Vodnikovi rokopisi iz zapuščine Metelkove).

Na nekaj listih si je tako zapisal Vodnik „Übersetzungsregeln aus Lateinischem“ in „Übersetzungsregeln aus dem Deutschen“ z več zgledi. Zanimajo nas tu druge, ker prve obsegajo večinoma le zglede s slovensko prestavo, pri drugih pa tudi pove izrecno, da se nemške zloženske (nomina) slovenijo s pomočjo prefiksov in sufiksov ali tudi s pomočjo zlaganja, mnogi nemški pleonasmi in opisi pa kaj preprosto slovenski povedo (n. pr. zur Errichtung eines Scheiterhaufens schreiten — germado delati).

V prvih nemških pisanih poizkusih k poglavju „o izobraženju besedi“, pa izvemo kaj več tudi o sufiksih. Na poli **E** teh poizkusov pravi Vodnik v poglavju: „Bildung der abgeleiteten Hauptwörter“:

„Wenn man neue Wörter zu bilden genöthigt ist, da man neue Gegenstände zu bezeichnen hat, so können folgende Bemerkungen zur Richtschnur dienen. Verschiedene Zusätze, welche den Stammsilben der Haupt-, Bei- und Zeitwörter angehängt werden, bewirken, dass die so entstandenen Hauptwörter verschiedene Gegenstände deuten können.

I. a) einen abstrakten Zustand, das Sein, eine abstrakte Handlung bedeuten die Zusätze: -ba, -da, -oba, -oda, -oft, -ftvo.“

Nato stavi v isto vrsto sledeče slovenske in nemške sufikse:

-ba, -heit, -da -ung, -heit, -keit,

b) Beschaffenheit in concreto -oft -oder -uft, -tvo, -ftvo, -lftvo, -shaft, -thum.

II. Naševa potem sufikse za nomina agentis, za imena narodov, stanov in prebivalcev raznih krajev. Za feminina pristavlja: „Bei der Bildung der weiblichen Ableitungslaute sei man auf Verkürzungen bedacht,“ (lublanžhan — lublanka).

V III.—VI. oddelku pa naševa še sufikse za imena mest, raznih zvokov in kolektivnih imen (-je).

Literatura:

Viri: a) Rokopis nem.-slov. slovarja Vodnikovega v ljublj. štud. knjižnici. — Slovarsko gradivo med neurejenimi rokopisi Vodnikovimi iz zapuščine Metelkove. (Ljublj. štud. knjižnica). — „Vodnikiana“ v dež. muzeju Kranjskem.

b) Bleiweis: Novice letnik 1854., 1876. — E. H. Costa: Vodnikov spomenik. — O. Gutschmann: Deutsch-windisches Wörterbuch, 1789. — Dr. Fr. Ilesič: Iz prvih časov romantike. (Časopis za zgodovino in narodopisje, II.). — Intelligenz-Blatt der Annalen der Literatur. Wien, 1807. — V. Jagić: Pisma Dobrovškago i Kopitara. Novyja pisma Dobrovškago, Kopitara i drugih jugozapadnyh Slavjan. (Istočniki, II.) — Levec Fr.: Listine in pisma iz Vodnikovega življenja. (Ljublj. Zvon, 1889.) — P. M. Pohl: Glossarium slavicum. Viennae, 1792. — Scheinigg: Oswald Gutschmann. (Kres, V.) — Brnski: Patriotisches Tagblatt, 1802. — Offizieller Telegraph (za ilir. pokrajine), 1813. — Fr. Vidic: Valentin Vodnik (Jagić: Arch. für slav. Phil. 23/4). — Fr. Wiesthaler: V. Vodnika izbrani spisi, 1890. — Laibacher Wochenblatt, 1806. — Wolf-Cigale: Deutsch-slovenisches Wörterbuch. I., II. Laibach, 1860.

* * *

II. Vodnik kot slovničar.

Vodnikovi slovniški poizkusi.

Več sreče kot s svojim slovarjem, ki ni nikdar zagledal belega dne v obliki, ki mu jo je dal, je imel Vodnik s slovnico.

„Debevčeva predavanja so vtegnila biti povod, da je Vodnik jel spisovati slovensko slovnico,“ meni Vrhovnik („Nekaj Vodnikove ostaline“. Izvestja muz. dr., V., 107). V rokopisu Debevčeve slovnice, ki jo hrani ljublj. semeniška knjižnica, vsaj sta se ohranila dva Vodnikova slovniška rokopisa:

1. „Unmaßgebliche Bemerkungen“ k slovnici Debevčevi.

2. Načrt nemški pisane slov. slovnice z naslovom: „Erstes Hauptstück, von der Wortschreibung“.

Oba rokopisa je dobro opisal Vrhovnik v „Izvestjih muz. društva za Kranjsko“, V. Do danes sta bila to edina znana rokopisa, ki sta nam pričala, da se je pečal Vodnik že pred „Pismenostjo“ s slovensko slovnico.

Vodnik sam pa trdi v predgovoru „Pismenosti“ (str. VIII), da je že l. 1807. spisal slovensko slovnico v nemškem jeziku, ki jo sedaj poslovenjeno kot „Pismenost“ izdaje na svetlo. Ravnotako piše 28. januarja l. 1808. Dobrovškemu (koncept med Vodnikiana): „Den Versuch davon (kako se zlagajo v slovensčini besede s predlogi) wage ich in der vor mir liegenden Grammatik“, in določneje nekaj vrst dalje: „Im letzten 8^{ber} (t. j. 1807) und 9^{ber} sammelte ich die Materialien zu der Wortfügung, im X^{ber} schreib ich die Wortforschung, im gegenwärtigen Jänner schreibe ich diesen letzteren Theil ins Reine.“

Ne vem, je li poznal Vidic to pismo; znano mu je bilo pač mesto v „Pismenosti“, ki govori o nemški pisani slovenski slovnici. Iskal je menda v knjižnicah nemški rokopis te slovnice, pa ga ni našel, zato je sklepal: „Nach meiner Ansicht hat Vodnik im Jahre 1807 die Grammatik überhaupt nicht geschrieben oder nicht ganz vollendet, sondern vielleicht nur einen kleinen Theil ausgearbeitet.“ (Arch. f. sl. Phil. XXIII., 417.)

Ta sicer prav previdno izrečena sodba je v celoti napačna. V ljublj. štud. knjižnici sem našel med drugimi Vodnikovimi rokopisi iz Metelkove zapuščine, ki še niso urejeni, poleg raznih slovarskih in slovniških poizkusov ter rokopisa „Pismenosti“ tudi rokopis nemški pisane slovenske slovnice Vodnikove.¹

* * *

Starejši kot ta celotni nemški rokopis slovenske slovnice so pa drugi ohranjeni slovniški odlomki in poizkusi, ki jih moram tu najprvo omeniti. Datirani niso; starost sem jim izkušal določiti po pisavi širokih, oziroma ozkih e in o.

V „Pismenosti“ in nemškem rokopisu zaznamuje Vodnik široka, oziroma ozka e in o z naglasnimi znamenji po zgledu Kopitarjevem, t. j. è, ò in é, ó (oziroma tadvá brez znaka kot Kopitar). Nemški rokopis pa je nastal po pričevanju Vodnika samega (Predgovor „Pismenosti“) l. 1807. Sintakso je spisal glasom navedenega pisma začetkom l. 1808. pred februarjem, kakor jasno povesta tudi dva zgleда pod C. Gebrauch der Zahlwörter: „v' jefar olemfto inu ofnim letu“, „fim v' devet in fhtirdefetimu letu“ (rojen je bil Vodnik 3. februarja 1758), kar je izpremenil v „Pismenosti“ (str. 120, § 82.), zopet namigujoč na čas postanka v: „fim v' pédefet, ino zhetertimu letu“ . . . „v' jefar olemfto in enajftimu letu“.

¹ Prijazno mi je šel pri tem na roko gosp. skriptor L. Pintar, kateremu se za njegovo naklonjenost iskreno zahvaljujem, kakor tudi za prijazno naklonjenost, da smem ponatisniti Vodnikovo pismo Kopitarju. Pis.

Rokopisi Vodnikovi torej, ki razlikujejo è, ò in e, o (oziroma é, ó) segajo nazaj v dobo 1807. l., kvečemu morda 1806. l. V grafiki se že pozna vpliv Kopitarjev. Ti rokopisi tvorijo skupaj eno, mlajšo skupino slovniških poizkusov Vodnikovih. Starejši rokopisi se v grafiki naslanjajo na Pohlina ter razlikujejo e, ô ter e, o.

I. Starejšo skupino Vodnikovih slovniških rokopisov torej tvorijo:

1. Odlomek latinski pisane slovenske slovnice Vodnikove:

(12 listov, 4⁰), najbrž tretji zvezek celega izgubljenega dela (številka 3 je zapisana na robu prve strani zgoraj). Ta rokopis je morda najstarejši slovniški poizkus Vodnikov.

Vsebina: Pron. (rec., dem., rel., interrog., redit.), Glagol sup. ger.; razdelitev glagolov (fixa, mobilia, inchoativa, diminutiva, intensiva, iterat., freq.) in njih tvorba. Konjugacija -am (durativa), -em (perf.), -im (effectr.), Anomala, Part., Praepos. (seperab., inseperabilis), Adverbia (loci, temporis, quantitatis) . . .

2. Odlomek nemški pisane slovenske slovnice z naslovom:

„Erstes Hauptstück — Vom Schreiben der Worte — Perva Poftava — od Piľanja.“

Vsebina: Nauk o pisanju, t. j. o črkah, njih razdelitvi in izgovarjavi, o dolžini in naglasu vokalov, o zlogih in njih razdelitvi.

Rp. obsega 5 posameznih listov na četrtinki pole.

3. V to skupino spadata tudi oba semeniška odlomka, ki ju je opisal Vrhovnik.

Natančneje se starost rokopisov v okviru skupine ne da določiti.

II. Mlajša skupina sestoji iz rokopisov:

1. Nemški pisan načrt slovenske slovnice na pol pole (4⁰).

Vsebina: Načrt za nauk o abecedi in deklinaciji substantivov (rak, riba, delo), adjektivov (lep), (in njih stopnjevanje), števnikov in pronominov.

2. Natanko po tem načrtu izdelani odlomek:

„Slovenfka Grammatika. Erster Theil, Wortforschung.“

Vsebina: A. Buchstaben, B. Gebrauch der Buchstaben, C. Vergleichung unseres Alphabets mit dem russischen in ihrer Anwendung, D. Abtheilung der Sylben, E. Apostroph, F. Geschlecht der Hauptwörter (I. Nach der Bedeutung, II. Nach dem Ausgang — z izjemami), G. Das Geschlechtswort oder der Artikel, ki ga slovenščina ne pozna, H. Substantiv (I. dekl. rak, II. riba, III. delo).

V izpeljavi in razdelitvi tvarine je ta odlomek zelo podoben celotnemu nemškemu rokopisu slovenske slovnice, torej morda prvi poizkus celotnega dela.

3. Samo prepis na čisto iz celega rokopisa pa je najbrž odlomek:

„Slovenfka Grammatika. Windische Sprachlehre. Erster Theil. Erklärung einzelner Theile der Rede.“

To bi bil morda oni prepis I. dela slovnice (Wortforschung), o katerem piše Vodnik Dobrovskemu v zgoraj navedenem pismu, segal bi torej nazaj v januar 1808.

4. Rokopis cele nemški pisane slovenske, ki je v bistvu z malimi izpremembami in popravki original prvih treh delov „Pismenosti“.

Vsebina: I. Erster Theil. „Erklärung einzelner Theile der Rede“ odgovarja v glavnem poglavju A. Zherke in B. „Beféde“, poznejše „Pismenosti“.

II. Zweiter Theil. Wortfügung se sklada splošno z oddelkom C. „Vésanje“ v „Pismenosti“.

5. Rokopis, čigar vsebina odgovarja v glavnem poglavjema. D. „Isobrasenje befed“ in E. „Glafova mera“ v „Pismenosti“.

Teh pet rokopisov tvori mlajšo skupino večjih slovniških poizkusov Vodnikovih. Nekaj manjših ohranjenih odlomkov tu ne morem vpoštevati, ker obsegajo več ali manj le posamezne beležke za slovnico.

Rokopisa, navedena pod II., 3. in 4., tvorita skupaj nemški original „Pismenosti“. V splošnem se „Pismenost“ in tadva rokopisa krijeta, izvzemši posamezne izpremembe in popravke, ki jih sedaj še ne morem navajati; pa morda kdaj kasneje zaeno z analizo Vodnikove slovnice. Popolnoma novo je v „Pismenosti“ poglavje F. Prepone z naukom o ločilih in pa „dostavki“ s slovensko slovniško terminologijo. Zato pa ima nemški rokopis dostavek: „Anhang. Mundarten der windischen Sprache.“

Razlikuje pa Vodnik dva glavna dialekta:

Nieder-Windisch (l = l ali ł, o = u v nom. sg. n.), ki se govori po Dolenjskem, Notranjskem, Tržaškem in Goriškem.

Ober-Windisch (l = u, o se izgovarja čisto) pa govore prebivalci okrožij: Ljubljana, Celovec, Beljak, Celje, Maribor. Ta govorica je za Vodnika mero-dajna. Na podlagi tega govora je sestavil svojo slovnico.

V knjigi in govoru izobražencev seveda zahteva finejšo mestno izgovarjavo brez dialektičnih primesi:

„ . . . der gebildetere Winde und der Redner folgt der reinern Aussprache des Stadtbewohners, und bemühet sich, den reinern und gewähltern Ausdruck seines Volkes anzunehmen; welches man auch in diesem Werke zu leisten besorgt war, wobey nur dieser Wunsch noch übrig bleibt, dass man durch Vereinigung zu einem Zwecke redlich eine reine allgemeine Büchersprache zu Stande bringen möchte.“

Iz teh besedi obenem že spoznamo, kako stališče zavzema Vodnik v svoji slovnici. Podati nam hoče normo jezika v knjigi in izobraženem govoru. Praktična potreba pisatelja in učitelja ga je privela, da je začel sestavljati slovnico; čisto filološki moment kot pri Kopitarju pri njem še ne pride v poštev.

* * *

Mislim, da nam je to dokazov dovolj za to, kar Vodnik poroča v predgovoru svoje „Pismenosti“ (VIII), da je svojo slovnico že l. 1807. nemški spisal; vsaj l. 1808. v januarju se je to res zgodilo skoro v polnem obsegu današnje „Pismenosti“. Zakaj tedaj Vodnik svoje slovnice ni izdal — saj prepis cele slovnice na čisto bi mu vzel komaj dva tedna časa — ne bomo mogli najbrž nikdar določiti. Ali je posegel baron Zois v Kopitarjevo in Vodnikovo tekmo, kdo bo prej izdal svojo slovnico, in je odločil za Kopitarja? To bi vsaj sklepal iz Kopitarjeve avtobiografije l. 1808. (v marcu), ko pravi: „Vodnik retirirt (po svojih spletkah proti Kopitarju pri založniku Kornu, ko je izvedel Zois zanje), so gut er kann in's finstere, giebt seine Hintertreibung der K***schen Grammatik auf...“ (Jagič: Istočniki II., 312.) Ko pa je Kopitarjeva slovnica izšla, bi bila še Vodnikova odveč — in ostala

je v rokopisu; izšla bi tudi ne bila nikoli, če bi ne bili Francozi po okupaciji „Ilirije“ nanovo uredili ilirskega šolstva. Po novem načrtu pa je bila določena za učni jezik na zasebnih šolah slovenščina. Potrebne slovenski pisane šolske knjige, med temi zlasti najpotrebnejšo, slovensko slovnico, naj bi spisal Vodnik, ki se je izkazal kos svoji nalogi. Delal je hitro dovolj. Da piše Vodnik slovensko slovnico, izvedel je Kopitar nekako v avgustu l. 1810. (Jagič: Istočniki II., 202. Kopitarjevo pismo Zupanu 18. avgusta l. 1810.) in v sredo 31. julija l. 1811. je že naznanil dvakrat na teden izhajajoči „Offizieller Telegraph“, da je izšla Vodnikova: „Pismenoft ali gramatika sa Perve Shole. V Lublani. Natifnil Leopold Eger, 1811. Na prodaj v' fholah.“¹ Kakor učencem slovenskim, tako je torej tudi njemu „prav prišla sapoved nahim mladensham dati v' roke pifmenji navuk, kir jim bo kasal Ivojo domazho besedo isrekvati in na pifmo devati“. (Predgovor k „Pifmenofti“ III.)

(Dalje.)

¹ Prvotni naslov „Pismenosti“ je bil, kakor kaže rokopis v študijski knjižnici ljubljanski: „Pismenoft, Pifmena Snadnoft ali Gramatika sa Slovenke fhole na Krajnkimu ino Korofhkimu v' Ilirii. Slosnil Vodnik. V' Lublani natifnena per Leopold Egerju l. 1811.“ Ta naslov je Vodnik kasneje prečrtal in ga nadomestil z gornjim.

Trije junaki.

Zložil G. Koritnik.

Tako so živeli in merili pota,
od rojstva do smrti, zadehli zrak —
mogočne prsi, ponosen korak,
pozdravil je prvi: „Naj bode dobrota!“

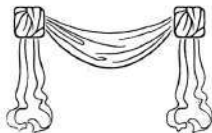
Življenje je dobro, izkusil je prvi,
nasamem nekje je obvisel na vrvi —
prišel je drvar in vzel mu še vrv:
„Izvrstno, povežem z njo butaro drv.“

Srečneje je mislil drugi junak,
v očeh odkritost, na licu mak,
navdušenja ogenj zaplaval mu je v lica:
„Prijetelji moji, naj bode resnica!“

Resnica je bila močnejša kot on,
obesila vse je na veliki zvon —
zvonil je in kričal in bičal ljudi,
visoke in nizke — enaki so vsi — —

Jokala je bridko resnica — sirota,
zaprta do groba sred stisnjenih sten —
zaklical junak je še rož in siren:
„Naj bode ljubezen, naj bode lepota!“

Ne vem, če je srečno izbiral bedak,
lepoto je sanjal in grizel zrak —
o tako življenje in tak poklic!
na odru je ležal izstradanih lic — — —

Vodnik kot jezikoslovec.

Spisal Izidor Modic.

(Konec.)

Vodnik — sotrudnik Kopitarjev.

Pisemenost pa ni edino slovniško delo Vodnikovo, ki je zagledalo beli dan v tisku. Vsaj del Vodnikove nemški pisane slovnice slovenske je bil natisnjen že l. 1808. v Kopitarjevi „Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark“. Najzanesljivejša priča za to nam je Kopitar sam, ki pravi (Gramm. 388): „Prof. Vodnik hatte die Güte, bey meiner Abreise von Laibach, die Besorgung der weitern Correctur (von den Verbis angefangen), die Ausarbeitung des Verzeichnisses der indeclinablen Redetheile, und die Anzeige der Druck- (allenfalls auch meiner eigenen Schreib-) fehler — zu übernehmen.“

§§ 15—18 (str. 366—384) v Kopitarjevi slovnici so torej Vodnikovi.

Nadalje je obljubil Vodnik Kopitarju, da mu spiše sintakso za njegovo slovnico (Jagić: Ist., II., 311) in nekak etimološki slovarček (Jagić: Pis̃ma Dobr. in Kop., 31), pa obljube svoje ni izpolnil. Pač pa je Kopitar uporabil Vodnikove zbirke besede za slovar v svoji slovnici (Gramm. 95, 222 alibi), kakor on sam priznava (l. c.). Petrovskij misli, da je Kopitar tudi razne dialektične oblike, ki jih navaja v svoji slovnici, zvedel od Vodnika. (Pervye gody dějatel'nosti B. Kopitara: UZKU. 1806. Kn. 4. Str. 196.) Opirajoč se na spodaj natisnjeno, doslej neznano pismo Vodnika Kopitarju pa menim, da je i sicer pomagal Vodnik Kopitarju pri njegovi slovnici.

Med Vodnikovimi rokopisi v ljublj. štud. knjižnici se namreč nahaja nedatirano lepo pisano pismo Vodnika Kopitarju — najbrž iz l. 1808., kmalu po odhodu Kopitarjevem na Dunaj — ki ga tu ponatiskujem radi zanimive vsebine; utegnilo bi namreč malo pojasniti razmerje med Vodnikom in Kopitarjem v oni dobi, kar nam je bilo doslej znano le iz enostranskega vira, Kopitarjevih pisem Dobrovskemu.

Gospod Kopitar!

a) Veliko nadlogo ste mi sapuhtili s' valho grammatiko; nar vezhi sadréga je pa, de valhiih milli ne véim, kako menite tablo sa befedé naredit, ktire se ravnjajo po bógu, tátu inu móshu (na uni strani sim vse take iména sapifal).

b) Naredite nu poŕhlite jo tedaj vi.

Grammatika je dodéšana, lhe rodove nektirih befedé bom perftavil.

c) Staviz inu sakladoviz lta shé nevolna; pervi nima vezh poterplenja, drugiga je lkerb sa papir. Glejte, de bo predgovor kratek.

d) Ludje she komej na njo zhakajo. Hitite!

e) Moje befedifhe pozhiva — de bi li lkoro to butaro odloshil?

f) Kam ste Brünner Wochenblatt hranili?

g) Linhartove Blumen a. Kr. imam Vildetu dati, inu ktire bukve lhè; to sim posabil?

h) Na uni strani vidite vse teshave, ktire imam, kako bi iména v' eno hlevo lpravil, slafli jef, ki krovatovam, inu lhe vezh konzov tatovu dajem, ko vi.

Savol tefniga zhafa sim vse té moje potrebe na papir bres prave verfte smétal; nesamerte! Sej verfte, de sim valh

Vodnik.

Na drugi strani stoje v štirih kolumnah dotični zgledi:

bóg	dolg	méh	tát
bogà, bóga	-à, -u	-ù, -a	-ù, ovà
bogù, bógu	-ù, -u	-ù	itd.
bogà, bóga	itd.	méh	(vedno òv)
s' bogàm			
per bógu	dolgòva		-am
(itd v du. in			-u
pl. vedno na-	(itd.vednoòv)	mehòva, -a	
glašujoč -òv,		-òv, -ov	
kot v Pism.		itd.	
str. 19)		(Naglašeno	
		vedno òv)	
		= dár, gláf,	= kòf, làf,
		dòm, gód,	nóht, róg,
		dùh, hlád, goft	tàll, dróg?
= duh Geist		léd, grád,	nóf; tràk,
nòshregulare		máh, kláf,	mósh, tràm,
		méd, kvaí,	tréf, drug,
		mir, làn, ród,	prèh, tùr, làf,
		móft, fád, páf,	tréfk? volk,
		fin, plef, ltráh,	jes, panj,
		fmrad, vâl,	vran, kâl,
		ftàn	plás, vós, káp,
			làt, ploh,
			véter, plót,
			rób, fvét,
			kert, síd, ferp,
			shleb, lhtor,
			fláp.

Zadnja stran pisma z zgledi je prečrtana s črnilom.

Če smem sklepati, zanašajoč se na to pismo, je torej v Kopitarjevi slovnici pač razdelitev tvarine

in jezikoslovna razlaga, torej filološko važnejši teoretični del slovnice delo Kopitarja samega, praktični del pa delo Vodnikovo.

Vodnikov vpliv opazamo v Kopitarjevi slovnici deloma tudi v nedosledni rabi naglasnih znamenj.

Tako naglaša n. pr. Kopitar (Gramm., 232) proti svojemu principu vedno -òv, dočim bi radi tesnega „o“ pri njem pričakovali le -òv. Kvaliteta naglasa se kaže torej tu tudi pri Kopitarju, kar je pa gotovo vpliv Vodnikov ali celo neizbrisani sled Vodnikovega sotrudištva pri Kopitarjevi slovnici.

Vodnikovo odkritje dvojnega dolgega naglasa.

Ni tu moj namen analizirati Vodnikovo slovnico; omeniti moram pa vendarle prevažno odkritje Vodnikovo, da je namreč kvaliteta naglasa dolgih zlogov dvojna:

V poglavju „dolgi ino kratki glafniki“ (str. 4/5 Pismenosti) govori Vodnik med drugim tudi o dvojnem dolgem naglasu. Do tega spoznanja pa je prišel Vodnik že mnogo prej, kakor ga je v „Pismenosti“ (str. 4) nakratko formuliral tako-le:

Dolgi (glafniki) fo dvojni, eni predtègneni („ò“), drugi satègneni („•“).

Dalje tu ne razlaga, kako se ta naglasa med seboj razlikujeta. Tega tudi v nemškem rokopisu ni storil, v kratkem govori o „geschärft“ (ò) in „gedehnte (ò) Vocale“, ki so vedno dolgi. Iz zgledov v „Pismenosti“ pa: dån, vråt (Tag, Hals): dån (gegeben), vråt (der Thüre); lahko spoznamo, da je predtègneni naglas naš padajoči ali potisnjeni naglas (ò), satègneni pa naš potegnjeni, zategnjeni ali kipeči naglas (ò).

* * *

Najstarejši slovniški rokopis Vodnikov, v katerem že govori o obeh naglasih, je odlomek nemški pisane slovenske slovnice v ljubljanski štud. knjižnici, ki pozna še è, ô — in sega torej po mojem mnenju v leta pred 1807. Tu že jasno razlikuje oba naglasa. V še starejšem načrtu slovnice v ljubljanski semeniški knjižnici se še ni povzpел do te jasnosti, dasi čuti razliko v naglašanju podaljšanih vokalov, ki so ali zategnjeni (govorím), ali pa se izgovarjajo z nekako pezo (Gewicht: letà). Oba zglèda s svojimi znaki vred že spominjata na poznejše naglašanje, tudi sta znaka poznejšemu naglašanju popolnoma primerna. Tako jasno pa, da je nemogoč vsak dvom, kakor bi Vodnik ne spoznal res razlike obeh naglasov, tako jasno govori Vodnik šele v omenjenem odlomku (štud. knj.). Tu pravi: „Die 5 Selbstlauter können kurz oder lang seyn. Kurz sind sie, wenn

sie ein einfaches Zeitmass lang dauern, lang, wenn sie anderthalb Zeitmasse gehört werden — also wie aa, ee, ii, oo, uu, doch so, dass entweder das Zweyte, oder umgekehrt, halb so lang dauert als das andere, folglich nach Sprache der Tonkünstler eine punctirte Note ausmachen, wo entweder der Punct vor, oder nach der Note steht. Im ersten Falle zeichnet man den Selbstlaut mit dem scharfen Accente (ò) (ojfter glaf), und schreibt anstatt aa schlechterdings á. Im zweyten Falle braucht man den scharfen Accent (ò) (teshki glaf), das ist anstatt aa bloss à.“ Jasneje in točneje se Vodnik ni mogel izraziti. Malo krajše, pa ravnotako jasno se izraža Vodnik kasneje v nemškem odlomku slovenske slovnice, ki je mlajši kot omenjeni (è ó), v „Slovenfki grammatiki“: „Die Selbstlaute a, e, i, o, u können entweder gedehnt oder geschärft ausgesprochen werden, der Unterschied ihrer Aussprache besteht nur darin, dass wenn man sich den Selbstlaut verdoppelt denkt, z. B. aa, in der Dehnung der Nachdruck auf den zweyten, in der Schärfung aber der Nachdruck auf den ersten Theil Laut fällt — z. B. aā gedehnt, āa geschärft.“

L. 1807. je torej Vodnik gotovo že poznal oba dolga naglasa. L. 1808. (28. januarja) piše o tem Dobrovskemu, ki se je zelo zanimal za mesto slovenskega naglasa, odkar mu je Vodnik poslal l. 1806. oglas svojega slovarja, v katerem je v priloženih zgledih naglašal „tlázhiti, púftiti“ (original pisma Dobrovskega Vodniku, v katerem ga o tem izprašuje, se hrani v ljubljanskem muzeju med „Vodnikiana“, pismo je datirano 28. novembra 1806). Tudi odgovor Vodnikov na dotična vprašanja Dobrovskega o naglasu se je ohranil (koncept 28. januarja 1808 med „Vodnikiana“). Iz mesta v tem pismu, v katerem govori Vodnik o naglasu, bi sklepal, da je bil prvi, ki se je med Slovenci zanimal za naglas, Kumerdej; to nam potrjuje tudi njegova „Mustertafel“ za nabiranje besedi, v kateri akcent vestno zabeležuje, seveda brez ozira na dvojni dolgi naglas, rabeč (ò) za dolge, (ò) za kratke, naglašene zloge, kakor kasneje Kopitar. Natančnejše proučevanje naglasa bi torej bila v početku zasluga Kumerdejeva. Dotično mesto v Vodnikovem pismu se glasi:

5. Über den Ton und Accent waren meine bisherigen Landesleute nie im Klaren. Bohorizh bezeichnenete das e = ð durch é, die tonlosen Selbstlaute durch den accentus gravis (ò). Kumerdej verwarf diesen gravis, weil er in andern Sprachen eine lange Sylbe bezeichnenete, wie im Italienischen verità. Ich schlug vor: man möchte es als Grundsatz erklären, das die Stamm- oder Wurzelsylbe den vollen Ton habe, da man fast immer wirklich so spricht, und die Ausnahmen nicht gar übrig bleiben würden. Aber Oberkrain will nicht darein stimmen, es spielt zusehr

mit dem Tone. Ich entschloss mich nun den Ton durch acute zu bezeichnen und zwar den durch accutus, dem gedehnten, durch gravis, dem geschärften, denn ich bemerkte, dass der volle Ton allzeit entweder gedehnt oder geschärft ist, und glaubte den langen Vokal als vordoppelt denken zu können, welcher dann entweder $\acute{a} = \acute{a}\acute{a}$, gedehnt, oder $\grave{a} = \grave{a}\grave{a}$ geschärft ausgesprochen werden müsste. Die Ideen des seligen Kumerdey von langen, vorne oder hinten elidirten, halb langen, und dergleichen Vocalen, konnte ich nie recht fassen. Was ich nun einsehe ist dieses; dass die Schärfung bey uns wirklich

SPOMENIK PETRU VELIKEMU V PETROGRADU

dem obigen Beispiele $\grave{a} = \grave{a}\grave{a}$ gleich ist, dass die Stammsylbe allermeist den vollen Ton hat, das die Abweichungen grösstentheils in Regeln gebracht können, und dass der hartnäckige Rest in Sprachbüchern füglich bezeichnen werden dürfte, aber womit? — Meine Meinung wäre: mit dem accutus und gravis. Was meinen Sie? — Die hartnäckigsten wären unsere Zeitwörter in ihrem am, im, wovon einige den sonst halben Ton dieser Ausgangssylbe auf die vorletzte, und den vollen auf den Ausgang werfen... Muß ich sie (sc. Accente) bezeichnen und womit? — V odgovoru (4. aprila 1808 „Vodnikiana“) pa želi Dobrovsky le, da bi se naglas zaznamoval, kjer ni deblo naglašeno, na kvaliteto naglasa se ne ozira prav nič; jasna stvar njemu, Čehu, pač ni bila.

Kakovost dolgega naglasa slovenskega je torej Vodnik prvi dobro spoznal in označil. Če je pa tudi potisnjeni značaj kratkega naglasa spoznal, ne da se z gotovostjo trditi. Vedel je skoro gotovo, da imamo samo en kratek naglas, ker nikjer ne omenja dveh kratkih naglasov. Iz opazke (str. 5, Pismenosti): „i ino ù isrekujemo vezhidél kakor bresglafna predtégna glafa“, celo sklepam, da je Vodnik tudi že čutil padajoči značaj kratkega naglasa.

Dalje je Vodnik spoznal, da tudi dolgi, naglašeni vokali niso vedno enako naglašeni, da se v pregibanju kakovost naglasa menja. V „Pismenosti“ o tem ni govora, pač pa v nemškem rokopisu, ki obsega to, kar oddelka **D** in **E** v „Pismenosti“, to je nauk o tvorbi besedi in nauk o dolžini zlogov. Tu pravi v prvem oddelku: „Von der Aussprache der Sylben“: „In den verschiedenen Biegungen übergeht oft der gedehnte Selbstlaut in einen geschärften, und umgekehrt.“ V „Pismenosti“ o tem izrecno ne govori, a ravna se včasih po tem, tako n. pr. naglašava vedno máti, a v gen. du. in pl. mäter. Drugih naglasnih zakonov Vodnik v nobenem rokopisu kakor tudi ne v „Pismenosti“ ne omenja. V „Pismenosti“ (str. 41) samo omenja, da je naglas na „éji“ in „éjli“ v komparativu vedno „teshek“, t. j. potisnjen in naglašeni vokal v gen. pl. neutr. vlečen, kar pa lahko znači samo „dolg“, ne samo „satégnen“. (Str. 25.)

Svojega naglašanja Vodnik, žal, v slovnici ni dosledno izpeljal. V poštev tu ne pridejo že znamenja nad e in o, ker se je Vodnik tu preveč ravnal po Kopitarju in zaznamoval z obema znakoma (· in •) kakovost obeh vokalov in kakovosti njih naglasa; tako nam pomagajo v našem preiskovanju samo „a, i, u“, če so naglašeni. Pa tudi tu ni bil Vodnik dosleden v „Pismenosti“. Stal je tu brez dvoma pod vplivom Kopitarjev in sebi v škodo rabil tudi njegova naglasna znamenja mesto svojih v več slučajih. Naj slede zgledi.

Pravilno po svojem principu naglašava Vodnik:

Vodnikov naglas v „Pismenosti“ I. 1811.	Naglas Kopitarjev v „Grammatiki“ I. 1808.	Naglas Pleteršnikov ali Valjavčev in Škrabčev
str. 19 bogà bogù	232 bogá bogú	Rad 132, str. 195 bogà bogù
str. 20 mehà mehù	mehá mehú	mehá mehù
str. 40 bolàn hladàn	267 bolán hladán	„ „ str. 203 bolán hladán
str. 47 obà str. 97 brál prál	350 brál prál	Pleteršnik: obà Rad 132, str. 204 brál prál

Tu je Vodnik popolnoma samostojen. Nedoslednost opažamo zlasti pri adjektivih na -an, -ak.

Zgoraj sem navedel nekaj zgledov, ko Vodnik pravilno naglaša *án* (*ák*) = *an* (*ák*), dočim ima na isti strani (40) v „Pismenosti“ tudi *án* (*ák*): *grenák*, *mozhán*, *plafhán*, *tanák* — ali *án* (*ák*) in *án* (*ák*) pri istih zgledih: n. pr. (str. 39 f.), *bolán*, a na str. 40 (NB.) pa *án*: *bolán*. V nemškem celotnem rokopisu slovenske slovnice Vodnik celo v vseh slučajih naglaša pravilno *án*, *ák* (cf. Rad 132. Valjavec: Glavne točke o naglasu knjiž. slovenštine. Str. 203 b), kjer vedno naglaša *án*, *ák*).

Nepravilno naglaša Vodnik tudi: *bogá* (nom. du.), *grád*, *káp*, *láf*, *páf*; pričakovali bi *à* (Pleteršnik: Slov.-nem. slovar. Škrabec: Cvetje XIII./II.). Kopitar ima tu po svojem načelu prav *á*, istotako Vodnik sam v pismu, ki ga je pisal Kopitarju (ljubl. štud. knj.) pri *grád*, *káp*, *láf*, *páf*. (Nepravilno pa že tam naglaša: *plás*, *máh*), medtem ko je v „Pismenosti“ že nadomestil „à“ z „á“.

Nedoslednosti Vodnikove je skoro gotovo kriv preveliki vpliv slovnice Kopitarjeve in Kopitarjevega zaznamovanja slovenskega naglasa. Dalje pa gre ta vpliv v „Pismenosti“ kakor v nemškem rokopisu Vodnikove slovenske slovnice. To bi nam dokazovalo, da Vodnik ni samo mehanično prevajal svoje nemške slovnice, ampak se je oziral pri tem tudi na slovnico Kopitarjevo, tu vsekakor v svojo škodo, ker ga je to zadrževalo v konsekvantni izpeljavi svojega naglašanja v slovnici ter ga zavelo v nedoslednosti. Na poznejše slovenske slovnicearje to važno odkritje Vodnikovo ni imelo nikakega vpliva. Janežič, ki se v svoji slovenski slovnici mnogo ozira, vsaj v terminologiji na „Pismenost“, pač govori o „predtegnjenem in zategnjenem“ naglasu pa v pomenu „kratki in dolgi naglas“, finejšega Vodnikovega razlikovanja on ni razumel. V poznejših letih so se slovenski slovnicearji, zlasti Valjavec in Škrabec, pač mnogo pečali s slovenskim naglasom, a impulzi so prišli iz tujine. Na Vodnikovo odkritje je opozoril, kolikor vem, pač Škrabec, pa šele l. 1886. (v Cvetju, letnik VI., zvezek 8.). Odkritje Vodnikovo torej tu ni rodilo sadu, mogoče pa drugod — pri Vuku. Znano je bilo skoro gotovo to odkritje Vodnikovo Kopitarju. Znano nam je razmerje med Kopitarjem in Vukom. Kaj če bi bil opozoril Kopitar, spomnivši se Vodnikovega odkritja, Vuka, naj tudi srbski naglas v tej smeri opaža? Vuk je to tudi storil in prišel do znanih važnih zaključkov.

Naglas pa je v slovenščini gibljiv. To je opazoval Vodnik tudi, pa segel je tu nekako gospodovalno v ustroj jezika, hoteč privezati naglas vedno na debelski zlog. O tem sam Vodnik poroča Dobrovškemu v citiranem pismu (28. januarja 1808), a obenem tudi priznava, da se mu njegovo mnenje ne bo obneslo ravno radi gorenjščine, ki je deloma do

danes ohranila starejše naglašanje končnih zlogov. V „Pismenosti“ zato ni mnogo sledov več o tem zakonu. Govori deloma o tem še v poglavju

E. Glafova méra.

V omenjenem poglavju pripoveduje Vodnik, da so dolge vse enozložne besede z več konzonanti, kratki pa predlogi, nikalnica „ne“, vezi „pa, pak“, potem „bi“ in krajše oblike pron. pers. in recipr. Predlogi so tudi v zloženkah kratki, če niso naglašeni.

V naslednjem potem pove, kar nas tu zanima, namreč, da je pri dvozložnicah navadno prvi zlog dolg in da ohranijo večzložne besede navadno naglas na debelskem zlogu. Če je to drugače, naznačil je to z naglasnim znamenjem. Brezglasni končni zlogi pa so vedno kratki.

Omeniti moram že tu, da je Vodnik najbrž že spoznal, da sta dolžina vokala in naglas v nekaki zvezi, da namreč le naglašeni vokali morejo biti tudi dolgi. Znamenje za naglas mu sicer ne bi moglo služiti obenem tudi za znamenje dolžine.

V omenjenem oddelku E svoje „Pismenosti“ je Vodnik združil opazke, ki jih omenja deloma že v oddelku C svoje nemške slovnice, deloma svoje nauke v nekem drugem rokopisu v poglavju: „Von der Aussprache der Sylben“, tu uči:

1. dolgi so zlogi, v katerih nahajamo kak predtegnjen ali zategnjen vokal;
2. splošno so dolgi zlogi, v katerih sledi več soglasnikov enemu samemu konzonantu;
3. večinoma je debelski zlog dolg;
4. v nesestavljenih besedah je debelski zlog dolg, razen pri glagolih *ám*, *ém*, *ím* z izjemo imperativa. *e* in *i* sta često brezglasna.

V zloženkah je večinoma debelski zlog drugega dela naglašen.

Tu vidimo, kako Vodniku dolžina slovenskih zlogov dela velike sitnosti, ne more si pomagati iz zagate, ker se preveč opira na latinsko pozicijsko dolžino, deloma pa tudi na nemško (in češko) naglašanje prvega zloga v besedi. Vrhtega pa opazuje marsikaj tudi prav; tako bi zadostovala samo prva točka v omenjenem delu za vse, kar je mogel povedati o slovenski kvantiteti. Pa tu razlikuje vsaj samo kratke in dolge zloge; v semenškem načrtu slovnice pozna pa še naravno dolge, kratke in podaljšane vokale, prištevajoč vokale, ki se izgovorijo čisto, med naravno dolge, brezglasne med kratke, kar je daljše kot kratki vokali pa med podaljšane, a ne razlikuje v besedi *góvor* dolžine prvega dolgega *o* od drugega kratkega. V vseh drugih rokopisih in v „Pismenosti“ o tej trojni kvantiteti vokalov ni že govora več. Pač pa pozna tudi še v „Pismenosti“ nekako pozicijsko dolžino; enozložnice z več konzonanti so mu dolge.

Ravnotako je v „Pismenosti“ malo rektificiral svoje prvotno mnenje, da je namreč debelski zlog naglašen. Tu pravi samo še, navadno je prvi zlog v besedi naglašen, dočim trdi v nemškem celotnem rokopisu, da je v večzložnih besedah vedno prvi zlog naglašen (§ 10.) in v § 11. celo, da so besede, ki ne naglašajo debela, tujke: baron, foldat. K temu mnenju ga je pa najbrž zapeljala napačna etimologija; vsaj v pismu Dobrovškemu (28. januarja 1808. Vodnikiana) trdi: „... relhétó, das hölzerne Sieb, hat den vollen Ton auf der Stammsylbe, denn es ist aus ras, zer, und fejem, ich säe, zusammengesetzt“. Enako razlaga potem pókoj (pokója) iz „po zhínem“. To je storil najbrž tudi drugod in sklepal, da je vedno prvi zlog naglašen.

Samovlastno naglašanje je Vodnik sam kasneje obsojal. Celó pesnikom, katerim daje več svobode v naglašanju, dovoljuje le dialektično naglašanje, a „naj se varvajo famopálhnofti“ (Pismenost, str. 164) in v nemškem rokopisu pravi: „Hiemit will man doch dem Dichter nicht gar zu enge Schranken setzen, sondern ich erinnere, dass ihm Freiheiten, doch nicht volle Zügellosigkeit, zugestanden werden, und dass seine Sprache desto lieblicher tönen wird, je mehr er sich gewohnt haben wird, die natürliche Tonmessigkeit zu beobachten.“ Vsekakor je to opozorjanje na naravno izreko velik napredek v primeri s Pohlinom, ki je samo kvantiteto vzel za podlago svoji prozodiji in je vrh tega kvantiteto prav samovoljno določeval.

Tabele.

I. V dodatkih k slovarju nahajamo sledeče date:

Ribe = Fische = pisces:

Beschreibung des Fisches zhernoúka.
Oben No. 2. Blochis Rothauge?
und androga seine Plötze?

1792 Wirbelbeine 38 1792 im Dezember
Sept. Zähne einfache Reihe — doppelte Reihe, 5 große,
3 kleine

(Sledi nadaljnji popis ribe. Data sta morda kasneje pripisana kakor tekst.)

Datirana opomba pod „Klin“ je skoro gotovo kasnejša kot tekst:

„Hingegen sagt mir heute, 30. Sept. 1793 der Herr Professor Jordan von Wien, Bloch zähle strahlenähnliche Anhängsel nicht, sondern nur die eigentlich ganz auslaufenden Strahlen.“

II. V rokopisu slovarja (nem.-slov.) nahajamo več datov, ki nam jasno kažejo, kako je delo v prvem prevodu napredovalo. V burnih časih francoskih vojska si je Vodnik včasih na rob slovarja tudi kratko zabeležil, kaj se je ta ali oni dan važ-

nega zgodilo v Ljubljani. Teh podatkov tu ne navajam, ampak samo one, ki se mi zde za zgodovino slovarja važni brez dnevnika. Tako stoje natančni dati na robu slovarja pri besedah:

B. Besorglich	Annus I ^{mus}	Niederliegen	4. Jan. 1806
	ad diem	Notenpapier	5. „ „
	7. Martii	Nunmehr	6. „ „
	1805	O. Ordnen	9. „ „
D. Durchröschen	17. May	P. Packstock	10. „ „
	1805	Partie	11. „ „
F. F	Den 24.	Perle	12. „ „
	Febr. 1805	Pfingst	13. „ „
	12 ^h mtg.	Pfänder	16. „ „
	2. July	Pläraugig	17. „ „
H. Henne	22. August	Prahlhans	19. „ „
L. LaBreis	11. 9 ^{ber}	Publicum	20. „ „
Lastbar	12. „	Q. Qual	21. „ „
Lastträger	13. „	R. Raps	24. „ „
Latz	14. „	Raupen	28. „ „
Laubicht	15. „	Riesenbett	20. Febr. „
Läufig	19. „	S.	28. „ „
Langenartig	20. 9 ^{ber}	Schanzen	4. März „
Laus	21. „	Scherkasten	7. „ „
Lebendigkeit	22. „	(Annus III ^{tius} ad	
Leckerbissen	23. „	diem 7. Martii	
Lämmern	24. „	pag. 1426. To-	
Leicht	25. „	mo III.)	
Leichtfertigkeit	25. „	Schmerzen	14. M. 1806
Leindrucker	27. „	Schuhblatt	21. „ „
Leinohse	28. „	Seemann	25. „ „
Leistenbruch	29. „	Sitzung	4. Apr. „
Lenkseil	30. „	Speisekammer	9. „ „
Lichtader	1. X ^{ber}	Spanien	11. „ „
Linienblatt	2. „	Starkgeisterei	16. „ „
Lösung	3. „	Stock (10)	21. „ „
Lügen	4. „	Strützel	28. „ „
M. Maal	5. X ^{ber} 1805	T. Tabak	2. May „
Magerkeit	6. „ „	Tobaks	7. „ „
Malz	7. „ „	Troddel	15. „ „
Manier	8. „ „	U. Überkehr	22. „ „
Männlich	9. „ „	Umgraben	30. „ „
Markstein	10. „ „	Unermesslich	6. Juni „
Moser	11. „ „	Unerschöpflich	12. „ „
Maulkorb	12. „ „	Untereinst	13. „ „
Mauth	13. X ^{ber} „	V. Vacuum	19. „ „
Meer	14. „ „	Verforsten	26. „ „
Meinetwegen	15. „ „	Verlustig	30. „ „
Messer	16. „ „	Versetzung	12. Juli „
Messing	17. „ „	Viehhof	29. „ „
Metze	18. „ „	Vorspann	17. Aug. „
Minder	19. „ „	W.	25. „ „
Misch	20. „ „	Wahl	22. 9 ^{ber} „
Mißverstand	21. „ „	Weg	25. „ „
Mögen	23. „ „	Werbegeld	30. „ „
Molkig	24. „ „	Wischer	8. 10 ^{ber} „
Mörtelhaue	25. „ „	Z.	11. X ^{ber} „
Mühsam	27. „ „	Zollbar	18. „ „
Munter	28. „ „	Zuschlag	21. „ „
N.	29. „ „	Zwölfter	23. „ „
Nachgeburt	30. „ „	Ad diem 23 ^{tiam}	
Nachsprechen	31. „ „	Decembris hora	
Nadelfeile	1. Jan. 1806	7 ^{ma} vespertina	
Narrenseil	2. „ „	anno 1806.	
Nerven	3. „ „		

(V mesecih september-oktober je torej delo večinoma počivalo najbrž radi počitnic, ko je Vodnik hodil po slovenskih pokrajinah nabirajoč besedi za slovar.)

III. Ko je bil slovar v prvem prevodu že dovršen, izpopolnjeval ga je Vodnik vendar še vedno z nabranim gradivom. Tudi za to imamo nekaj ohranjenih datov v slovarju samem na robu poleg besedi:

Holz flößen ...	daher Floß- in der Z. S. plüthen audivi dici 18. Aug. 1808. et 1816. Labaci
Dammerde ...	šparštenim, dixit Doberlet 3. 7 ^{br} 1810.
Wiederhall ...	raslég, dixit mejoctennis nepos ex fratre 16. Juli 1813.
Erzürnen ...	šliffhal na Shmarni gori 11. Apr. 1814.
Made ...	Fleischmade, shérka dixit semu caeca Méta coqua, 10. Apr. 1814 quui interrogares sponte in texto sermone kosómarnik ait ji = shéliza item sponte loquens 8. Febr. 1817
Neubruch ...	novinye in Kúrefhek 14. Mai 1815
gelehrig ...	vuzhán " " " " "
Gerent ...	trebesh " " " " "
Wohnen ...	mati preferka 27. Febr. 1817
Kleie ...	l. 1817. fo Dolenzi lulke jedli in po njih otekali, tolika je bila lakota.
Tuch ...	Am 28. Jan. 1817 fragte mich jemand bi kaj fúkna kúpili.

IV. Ohranjeno slovarsko gradivo, kar ga je nabral Vodnik sam, je deloma tudi datirano:

1796. Krainische Berg- und Hüttensprache. Slovenški rudni ino fushinski jezik. 1796 den 16. Jänner.

1798. 24. 7na četrtinki pole napisane slovenske besede, nabrane na nekem izletu v Škofjo Loko, Selce in dalje ...

1803. (?) (Mogoče tudi 1818.) Alphabeticon Vindicum.

1807. vel 1808. Etymologica conamina et sermo aliquis criticus Penzelii de ortu lingg.: item Derivata, quae cum D^{no} Alizh contulimus Tiberii in Styria anno 1807. vel 1808.

1813. Sammlung krainerischer Wörter.

1814. Sammlung krainerischer Wörter und Redensarten.

1817. Nekaj slovenskih besedi, zapisanih na četrtinki pole.

V. Dovršeni slovar sta popravljala in izpopolnjevala zaeno Vodnik in J. Debevec, kar je Vodnik tudi na robu rp. vedno zabeležil:

Back = huiusque cum Debeliz
Bißwunde = cum Debélz revidimus usque loco Markt = Deb.
Mergel = Debevez adhuc
Streif = Debéliz.

VI. V javnost so prišle vesti o Vodnikovem slovarju po sledečih razglasih v

Brnskem „Patriotisches Tagblatt“ (Nr. 63.) 11. avg. 1802. (Ponatisnjen pri Ilesiču.)

„Laibacher Wochenblatt“ Nr. XXV.—XXVI. 1806. [Vaterländische Literatur: „Vorläufige Nachricht von dem krainerischen Wörterbuche des Herrn Professor Valentin Vodnik zu Laibach“ z (zgleđi: Auf, Stock, Schlagen.)]

„Intelligenz-Blatt der Annalen der Literatur des österreichischen Kaiserthums.“ Nov. 1807.

(Kratka beležka o Vodnikovem slovarju in Kopitarjevi slovnici na str. 194.)

Offizieller Telegraph (Sem. I., Nr. 51.) 27. Juny 1813. („Zur illyrischen Literatur“. Pränumerationsankündigung und Probeblatt des Wörterbuches).

Literatura:

Viri: a) Vodnikiana v deželnem muzeju kranjskem. — Vodnikova rokopisna ostalina v ljublj. štud. knjižnici. — Vodnikova „Pisemenost“ leta 1811.

b) Jagić V.: Pisma Dobrovškago i Kopitara. 1885. — Novyja pisma Dobrovškago, Kopitara in drugih jugozapadnih Slavjan. (Istočniki II.) 1897. — Janežič A.: Slovenska slovnica, 1854. — Kopitar B.: Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark, 1808. — N. Petrovskij: Pervye gody dejatel'nosti B. Kopitara. (Učen. zapiski imp. kazanskago univerziteta. God. I., XXIII. Kazan, 1906.) — Škrabec O. St.: Cvetje z vertov sv. Frančiška. Letnik 1886. do 1895. — „Offizieller Telegraph“, 1813. — Valjavec M.: „Glavne točke o naglasu kniževne slovenštine.“ (Rad. knjiž. 132.) — Vidic Fr.: Valentin Vodnik (V. Jagić: Arch. für slaw. Phil. Bd. 33—24). — Vrhovnik I.: Nekaj Vodnikove ostaline. (Izvestja muzej. društva za Kranjsko. V. 1895.) — (Wolf-)Pleteršnik: Slovensko-nemški slovar. I.—II.

